

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie

Tomasz Żurek

**Hodnocení ekonomického liberalismu
v encyklice *Centesimus annus*
Jana Pavla II.**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Jan Czudek, Th.D.

Obor: Katolická teologie

OLOMOUC 2015

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a použil jsem přitom jen uvedené informační zdroje.

V Olomouci dne 25. března 2015

Rád bych poděkoval vedoucímu své diplomové práce Mgr. Janu Czudkovi, Th.D., jenž mě odborně, s ochotou a trpělivostí, při vzniku této práce vedl. Rovněž děkuji všem, kteří se podíleli na jazykové úpravě práce.

Obsah

Úvod.....	7
1 Téma ekonomie a bohatství v Písmu svatém a u církevních učitelů.....	9
1.1 Starý zákon.....	11
1.1.1 Člověk jako spoluúčastník díla stvoření.....	11
1.1.2 Soukromé vlastnictví.....	12
1.1.2.1 Právo na vlastnictví.....	12
1.1.2.2 Zákaz krádeže	12
1.1.2.3 Omezení práva na vlastnictví.....	13
1.1.3 Sociálně-ekonomická ustanovení ve Starém zákoně.....	13
1.1.3.1 Šabat.....	13
1.1.3.2 Léto milosti	14
1.1.3.3 Desátky a almužny	15
1.1.3.4 Úrok	16
1.1.3.5 Příkaz o promíjení dluhu.....	16
1.1.4 První hospodářský cyklus.....	17
1.2 Nový zákon	19
1.2.1 Soukromé vlastnictví v Ježíšově učení.....	19
1.2.2 Ježíšova podobenství.....	21
1.2.2.1 Podobenství o boháči a stodolách	21
1.2.2.2 Podobenství o boháči a Lazarovi	22
1.2.2.3 Podobenství o dělnících na vinici	22
1.2.2.4 Podobenství o hřivnách.....	23
1.2.3 Právo na vlastnictví v prvotní církvi	23
1.2.3.1 Apoštolské Skutky	24
1.2.3.2 Vybrané Pavlovy listy.....	25
1.2.3.2.1 První list Timotejovi.....	25

1.2.3.2.2	Druhý list Korint'anům	26
1.2.4	Srovnání pohledu na majetek a vlastnictví ve Starém a Novém zákoně.....	26
1.3	Pohled vybraných církevních učitelů na problém majetku	27
1.3.1	Klement Alexandrijský	27
1.3.2	Órigenés	28
1.3.3	Jan Zlatoústý	28
2	Okolnosti vzniku hlavních ekonomických systémů v dějinách	30
2.1	Smysl a cíl hospodářského systému	31
2.2	Feudalismus.....	32
2.3	Kapitalismus.....	32
2.3.1	Adam Smith a Bohatství národů	33
2.3.2	Naboženské kořeny kapitalismu u Maxe Webera	34
2.3.3	Židé jako tvůrci kapitalismu u Wenera Sombarta.....	36
2.3.4	Michael Novak a jeho Duch demokratického kapitalismu	39
2.3.4.1	Klasický liberalismus a kapitalismus podle Michaela Novaka.....	41
2.3.5	Karel Marx a marxistický socialismus	43
2.4	Shrnutí	44
3	Ekonomický liberalismus v interpretaci papeže Jana Pavla II.	45
3.1	Sociální učení papeže Jana Pavla II. před vznikem encykliky <i>Centesimus annus</i>	45
3.2	Důvody vzniku encykliky	46
3.3	Priorita lidské osoby jako klíč k interpretaci encykliky <i>Centesimus annus</i>	47
3.4	Teologie tvoření podle Jana Pavla II.	49
3.5	Hodnocení reálného socialismu a tržní ekonomiky	49
3.5.1	Reálný socialismus	49
3.5.2	Tržní ekonomika	51
3.5.2.1	Trh jako mechanismus přerozdělování a distribuce zdrojů	52
3.5.2.2	Soukromé vlastnictví	54

3.5.2.3	Zisk	56
3.5.2.4	Zodpovědnost státu	56
3.5.2.5	Role pracovních odborů	58
3.5.2.6	Problém globalizace	58
3.5.2.7	Kritika nedostatků tržního hospodářství	59
3.6	Kapitalismus nebo tzv. „třetí cesta“?	61
3.7	Rekapitulace učení papeže Jana Pavla II. v encyklice <i>Centesimus annus</i>	63
	Závěr.....	65
	Anotace.....	68
	Summary	69
	Seznam zkratek	70
	Bibliografie.....	71

Úvod

Ekonomie a hospodářství vždy sehrávaly v životě člověka fundamentální roli. Byly, jsou a budou jednou z ústředních součástí života jak jednotlivce, tak celé společnosti. Je to proto, že základním subjektem ekonomické činnosti je vždy svobodný a rozumný člověk, který nemůže žít mimo ekonomickou realitu.

Může se zdát, že ekonomické téma není to, čím by se mohl zabývat teolog, respektive kandidát kněžství. Mně osobně je tato oblast velmi blízká už proto, že jsem studoval obor Ekonomie na Ekonomické Univerzitě v Krakově. Nyní, když studuji teologii, přišlo mi vhodné pokusit se o propojení obou oblastí mého zájmu. Jako předmět svého zájmu jsem si proto zvolil jedinečný papežský dokument – encykliku mého rodáka, svatého papeže Jana Pavla II. *Centesimus annus*, která byla publikována roku 1991 u příležitosti stého výročí vydání první sociální encykliky *Rerum novarum* papeže Lva XIII. Cílem této práce by tedy mělo být přiblížení pohledu Jana Pavla II. na ekonomický liberalismus. V současné době máme navíc za sebou zkušenost další celosvětové, ekonomické krize, během níž opět vypluly na povrch slabiny a limity stávajícího pojetí hospodářského systému. Ukázalo se, že nelze budovat žádnou ekonomickou soustavu pouze na lidských základech. Jak říká lidová moudrost: „*Bez Božího požehnání marné lidské namáhání.*“ Lidské jednání je totiž vždy pouze odpovědí na Boží iniciativu, která je vždy primární.

V první kapitole se proto budeme zabývat tím, jak se k ekonomickým tématům staví Boží slovo. Nejprve se podíváme na stránky Starého Zákona, kde Bůh zve člověka k spoluúčasti na svém stvořitelském díle. Dále se budeme věnovat základnímu ekonomickému principu, tj. soukromému vlastnictví a také probereme sociálně-ekonomické ustanovení v židovském národě. Následně otočíme stránku Bible a nahlédneme do Nového Zákona, kde se podíváme, jak se k soukromému vlastnictví a jiným ekonomickým problémům stavěl náš Pán Ježíš Kristus. K důkladnějšímu vyčerpání tohoto tématu uděláme krok dál a prozkoumáme výše zmíněné ekonomické problémy z pohledu prvotní církve a vybraných církevních učitelů.

Abychom lépe porozuměli fenoménu ekonomického liberalismu, jímž se zabývá námi sledovaná encyklika, stručně se v druhé kapitole zaměříme na charakteristiku základních ekonomických systémů, které v dějinách lidstva sehrály nejdůležitější roli. Ohlédneme se do dávné historie, kde po staletí vládl feudalismus. Centrem pozornosti v této kapitole ale bude kapitalismus jakožto další hospodářský systém, na nějž se podíváme z pohledu vybraných sociologů a ekonomů jako je Max Weber, Werner Sombart a Michael Novak. Neopomeneme

zmínit i marxistický socialismus, se kterým se také musela potýkat právě ta část Evropy, ve které žijeme.

Vrcholem této diplomové práce bude třetí kapitola, ve které se budeme zabývat učením svatého papeže Jana Pavla II. v encyklice *Centesimus annus*. Dříve, než se dostaneme k rozboru samotného dokumentu, krátce připomeneme vývoj ekonomického myšlení papeže před vznikem tohoto okružního listu. Zde se zastavíme zvláště u encyklik *Sollicitudo rei socialis*, *Redemptor hominis* a *Laborem exercens*. Zcela zvláštní pozornost budeme věnovat zásadě primátu důstojnosti lidské osoby před mechanickým projektováním hospodářských systémů. Jádrem této kapitoly bude papežské hodnocení dvou protikladných ekonomických vidění světa: reálného socialismu a tržní ekonomiky. Nakonec si položíme otázku, zda Jan Pavel II. nabízí nějakou jinou tzv. třetí cestu, na kterou bychom se měli vydat.

1 Téma ekonomie a bohatství v Písmu svatém a u církevních učitelů

Podle mnoha badatelů sehrála židovská kultura jednu z klíčových rolí v budování kapitalismu jako ekonomického systému. Tento názor částečně sdílel například Max Weber, který píše: „V žádném případě nemůžeme zpochybňovat významný příspěvek židovského myšlení a jeho roli ve vývoji moderní kapitalistické ekonomie.“¹

Ještě více tento názor sdílel ekonom Werner Sombart, který v judaismu hledá takové hodnoty a ideje, které se mohly přidat k vývoji kapitalismu. Za prvé: podle Sombarta kapitalismus, stejně jako judaismus, předpokládá regulování vztahu jako smlouvy. Zdůrazňuje, že judaismus je smlouvou mezi Bohem a vyvoleným národem se vším, co to obnáší. Bůh dává a slibuje určité věci a lidé jsou povinni se něčím odvděčit. Člověk se nemůže obracet k Bohu, aniž by při tom složil nějakou oběť. Vztah smlouvy se realizuje následujícím způsobem: za každé splnění povinnosti náleží odměna, za každé zanedbání trest. Takový vztah podle Sombarta vede k dvěma výsledkům: k neustálému zkoumání užitku a škody, jaké s sebou nesou lidská rozhodnutí, a rovněž k vytvoření složitého účetnictví za účelem udržení pořádku dluhů a pohledávek. Velmi důležitý je také fakt, že v židovském náboženství je považován jak úspěch, tak bohatství za Boží požehnání.²

Získaný majetek byl znamením Božího požehnání, a lidské moudrosti. Takže obohacování se bylo všeobecně schvalováno s tou podmínkou, že bylo činěno poctivě. Je zapotřebí zdůraznit, že chudoba v Izraeli byla něčím nechtěným, ostudným a podezřelým. Ubohý se posuzoval jako líný nebo neschopný a mluvilo se také o hříchu, který Bůh potrestal.

Lenoch se podobá pokálenému kamenu, každý si odplivne nad jeho odporností. Lenoch se podobá hromádce hnoje, každý, kdo jej zvedne, otřepe ruku (...), kdo přestupují Zákon, nakonec zahynou. Potomci svévolníků nemají mnoho ratolestí, jsou jako nečisté kořeny na strmých skalách. (Sír 22,1-2 a 40, 14-15)

I přes své zamilování do askeze judaistické náboženství nebrání v čerpání výhod, radosti a snahy využívat materiální bohatství. Celý judaistický pohled na svět je charakterizován především přítomností, ale je též plný nadějí do budoucnosti, na život věčný.

¹ WEBER, M., *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*, Praha, Mladá fronta, 1997. s. 269.

² Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, Warszawa, IFiS PAN 2010. s. 204-207.

Všechno toto mělo za důsledek, že čím zbožnější byl Žid, tím více čerpal inspiraci k zisku z nauky svého náboženství. Judaismus zároveň chválí všechny vlastnosti jako pracovitost, zamilování si pořadku a schopnost šetřit. Sombart tvrdí, že se to bezprostředně přičinilo o racionalizaci života. V židovském zákoně (byl spojen s božským) nechyběly požadavky na volný trh. Zákon reguloval vztahy s cizinci a zároveň podporoval liberální vlastnosti obchodního trhu.³

Ekonomické téma se prolíná celým Starým zákonem, aby nakonec zaznělo v učení Ježíše Krista, zvláště ve vyprávění mnoha podobností. Základní zákony, právní předpisy a mravy spojené s ekonomikou, vlastnictvím a bohatstvím, které jsou ve Starém zákoně, byly aktuální i v Ježíšově době. Také v tomto období je považován Bůh za prvního vlastníka všeho. Ježíš nepřišel zlepšit svět v jeho kolektivních, politických a ekonomických strukturách, ale hlásat nutnost změny způsobu smýšlení o světě (a co následuje za tím - také o člověku).⁴

Nejdůležitějším tématem učení a působení Krista byla zvěst o království Božím. Nauka o něm představovala vzor pro nakládání s pozemskými statky. Evangelium o království Božím je perspektivou, ve které Ježíš vidí své dílo a posuzuje hodnotu vlastnictví pozemských statků. Proto v této diplomové práci nemůže chybět pohled na ekonomiku sepsanou na stránkách Starého a Nového zákona, které slouží jako jeden z nejlepších historických pramenů o židovském národě. Vzhledem k rozsahu bude probráno jen několik hlavních ekonomických aspektů, které se objevují jak ve Starém, tak v Novém zákoně.

³ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 231-235.

⁴ Srov. BOSOWSKI, A., *Miłość jest z Boga - Hipotetyczna pierwsza katecheza Jezusa o dobrach materialnych. Wokół zagadnień biblijno-moralnych*, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej 1997. s. 55.

1.1 Starý zákon

Během čtení Starého zákona není těžké povšimnout si četných odkazů na hospodaření nebo ekonomii. Je to patrné už na samém začátku knihy Genesis, kdy úsilím úmyslu Tvůrce je všechno povoláno k existenci, k bytí. Je možné vnímat působení podle určitého plánu a harmonogramu s naukovou precizností. Všechno to po sobě následující je efektivní, krásné a dobré. Můžeme říct, že je ideálem ekonomie.

1.1.1 Člověk jako spoluúčastník díla stvoření

V knize Genesis je popsán proces tvoření celého světa. Bůh ustanovuje člověka pánem, obdávatelem a hospodářem všeho stvoření. Povyšuje ho nad jiné tvory a právě jemu dává duši a rozum, které má využívat ke svým účelům.

Oddělil světlo od tmy. Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí (...) Učinil klenbu a oddělil vody pod klenbou od vod nad klenbou. A stalo se tak. Klenbu nazval Bůh nebem (...) Souš nazval Bůh zemí a nahromaděné vody nazval moři. (Gn 1, 3-10)

V knize Genesis nastává pozoruhodný moment: poslední kapku stvoření, zvířata a rostliny, pojmenovává člověk, nikoli Bůh. Člověk dokončuje stvoření, jež Hospodin započal.⁵ Odvážně můžeme říct, že je spolustvořitelem světa.

Když vytvořil Hospodin Bůh ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské ptactvo, přivedl je k člověku, aby viděl, jak je nazve. Každý živý tvor se měl jmenovat podle toho, jak jej nazve. Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř. (Gn 2, 19-20)

Jak to může souviset s ekonomikou? Právě samotná realita, náš „objektivní“ svět, ve kterém žijeme, se stává s-tvořením, kde každý člověk participuje na s-tvořeném, a v důsledku neustále *spolu-tvoří*.⁶ V samotném aktu stvoření Bůh poukázal na pouto mezi člověkem a stvořením, bez kterého není možné představit si lidské existence. Jestli Bůh stvořil vesmír – jak říká inspirovaný autor – to proto, aby mohl být stvořen člověk a mít podíl na tomto stvoření.⁷

To člověk dělá poslední krok, dotváří skutečnost, realitu, je jakoby Božím spolupracovníkem na díle tvoření kosmu. Bůh dobrovolně ustupuje do pozadí a nechává člověku prostor k seberealizaci. Bůh žádá člověka o aktivní spoluúčast na díle, kreaci. Svět,

⁵ Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla – Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*, Praha, 65. pole 2009, s. 48.

⁶ Srov. tamtéž. s. 49.

⁷ Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*. In: *Spoleczny wymiar orędzia biblijnego*, kol. pr., Gniezno-Bydgoszcz, Gaudentinum 1994. s. 64.

příroda je povolána k existenci pro člověka. Může a dokonce je povolán ji zkoumat a proměňovat.

1.1.2 Soukromé vlastnictví

Jednou ze základních ekonomických kategorií je vlastnictví. Jeho pochopení podléhalo změnám v čase a bylo ovlivňováno filosofy, kulturou, náboženstvím a také jinými faktory. Idea vlastnění se vyskytuje v Písmu svatém poměrně často. Člověk si podmaňuje stvoření, dává zvířatům a rostlinám jména, a tím si k tomu všemu nárokuje své vlastnictví. To je jednou z fundamentálních pravd prvních stran Bible. Základní právo na vlastnění je jedním z nejvíce samozřejmých biblických práv.

1.1.2.1 Právo na vlastnictví

V Bibli je Bůh, jako Tvůrce, Pánem a vlastníkem světa, to on disponuje pozemskými dobry. Země spolu s rostlinami a zvířaty byla dána do vlastnictví člověku. Z jedné strany to znamená, že vlastnictví bylo ustanoveno Bohem a z druhé strany, že člověk je vlastníkem jen z Božího pověření.

Stvoření, které je Božím vlastnictvím a stvoření, které je vlastnictvím člověka se navzájem nevyklučují. Jedno a to samé stvoření může mít dva vlastníky, kteří mají nárok na vlastnění stejných věcí, ale na dvou různých úrovních. Bůh je absolutním vlastníkem stvoření. Člověk je jen Bohem ustanoveným guvernérem.⁸

1.1.2.2 Zákaz krádeže

Sedmé přikázání nám dává silný důkaz, že Boží vůlí je, aby člověk vlastnil pozemská dobra. Tento problém je obsažený přímo v dekalogu (Srov. Ex 20,15) a také v mnoha příbuzných textech. Nový zákon mnohokrát toto přikázání (Srov. Mk 10,19; Lk 18,20; Řím 2,21; 1Kor 6,10) potvrzoval. „*Nepokradeš*“, má formu negativní, formu zákazu. Chrání právo vlastnictví stejně, jako přikázání „*Nezabiješ*“, chrání právo na život. Nepokradeš, zakazuje obohacovat se nepoctivým způsobem. Bohatství, které je bez hříchu, (Srov. Sír 13,34) je dobré. Objevují se také vrcholy: lepší je mít maličko se spravedlností, než mnoho výtěžku s bezprávím.⁹ Se sedmým přikázáním je spojeno desáté, které zakazuje

⁸ Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*. In: *Spoleczny wymiar orędzia biblijnego*, s. 65.

⁹ Srov. WOJCIECHOWSKI, M., *Własność prywatna w Biblii*. In: *Księga pamiątkowa dla księdza profesora Tomasza Jelonka w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa, Stowarzyszenie Biblistów Polskich 2007. s. 469.

dychtit po cizích věcech. Ale neznamená to, že nemůžeme chtít nic, máme toužit po takovém množství, kolik je nám zrovna potřeba.

1.1.2.3 Omezení práva na vlastnictví

Právo k vlastnění není právem absolutním. Pokud byla věc Bohem dána lidem, její užívání je podrobena Božímu právu. Ve jménu ochrany vlastnění není možné vystupovat proti jiným Božím příkázáním.

Existovaly zvláštní omezení na soukromém vlastnictví z důvodu ekologie. Vlastník nemohl např. exploatovat zemi neomezeně. Nebylo možné ji využívat neomezeným a neuspořádaným způsobem a tím víc ji nenávratně ničit. Toto zabezpečoval tzv. rok šabatový – analogicky k Bohu a člověku, také země měla odpočívat.¹⁰

Prorok Amos odsuzoval prodávání v nevolnictví za dluhy. To znamená, že svobodu považoval za hodnotu vyšší než vlastnění. Proto je velikou chybou stavět vlastnění nad jiné hodnoty. (Srov. Am 2,6)

1.1.3 Sociálně-ekonomická ustanovení ve Starém zákoně

Starý zákon nám představuje několik pozoruhodných a dobře vyvinutých sociálně-ekonomických ustanovení, podle kterých by měl svůj život uspořádávat každý, kdo patřil k židovskému národu. Dobrým příkladem může být šabat, tzv. léta milosti, desátky, almužny, úrok nebo tzv. příkaz o promíjení dluhu dlužníkům.

1.1.3.1 Šabat

V hebrejské mentalitě bylo patrné charakteristické myšlení, které se projevovalo rozdělováním svatého od profánního. Pro Žida bylo samozřejmé, že v životě člověka jsou oblasti pro něj svaté a není možné v nich ekonomizovat. Nejlepším příkladem je příkázání o sobotě.¹¹ Ve shodě s tímto příkázáním v tento den neměl pracovat nikdo. Tento den měl věnovat Bohu. (Srov. Ex 20, 8-11)

Šabat Byl Bohem ustanovený den k odpočinku. Byl to každý sedmý den týdne, tj. sobota. Stejně jako Bůh po stvoření odpočíval, také člověk se měl vyhýbat práci, měl regenerovat síly, radovat se z již dříve vykonané práce a zasvětit tento den Bohu. Toto nařízení nalezneme v knize Exodus a zní takto: „*Po šest dnů budeš konat svou práci, ale*

¹⁰ Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*. In: *Spoleczny wymiar orędzia biblijnego*, s. 68.

¹¹ Pozn. V Biblii najdeme řeč o šabatu na dvou místech Ex 20, 8-11 a Ex 23, 12.

sedmého dne přestaneš, aby odpočinul tvůj býk i osel a aby si mohl oddechnout syn tvé otrokyně i host.“ (Srov. Ex 23,12)

Sedláček toto poselství staví přímo proti úvahám z eposu o Gilgamešovi, ve kterém se jedná o popis dokonalé, nesmrtelné zdi, kterou Gilgameš staví kolem města. Kvůli tomu týrá všechny dělníky a zakazuje jim odpočívat.¹² Sobota nebyla dnem určeným ke zvyšování efektivity. Jednalo se o opravdový odpočinek, který byl odvozen od vzoru odpočinku Hospodina, Stvořitele.

Ekonomickým jazykem lze vysvětlit, že smyslem užitku není její neustálé zvyšování, ale spočinutí ve stávajícím užitku. Důležité je také neopomenout poselství toho příkazu, že lidé primárně nebyli stvořeni k práci.¹³ Je trefná poznámka, že dnes člověk zná jen růst pro růst samotný, a pokud ekonomika stagnuje, děje se špatně a člověk dělá všechno, aby nastartoval další ekonomický růst. Přitom celé stvoření není určeno jen k neustálému tvoření jako takovému, ale k tomu, abychom v něm našli spočinutí, naplnění, radost.¹⁴

1.1.3.2 Léto milosti

Takzvané Léto milosti přicházelo každých 49 let.

Padesátý rok posvětíte a vyhlásíte v zemi svobodu všem jejím obyvatelům. Bude to pro vás léto milostivé, kdy se každý vrátí ke svému vlastnictví a všichni se vrátí ke své čeledi. Padesátý rok vám bude letem milostivým. Nebudete v něm sít ani sklízet, co samo vyrostě, ani sbírat hrozny z neobdělávaných vinic. Je to léto milostivé. Budete je mít za svaté. Smíte jíst z pole, co urodí. (Lv 25, 10-12)

Celá země má odpočívat; nesmějí se sklízet ani plodiny, co samy rostou. Je povoleno jen příležitostně sbírat plody pro okamžitou spotřebu.¹⁵ Sedláček taková ustanovení vysvětluje jako dobová antimonopolní a sociální opatření. I v tehdejší době byla tendence k centralizaci majetku a moci. Tato ustanovení měla za úkol tomu zabránit. Biblické číslo 49, tj. kolem padesáti let, zřejmě odpovídalo tehdejší době dožití člověka. Taková regulace odstraňovala problém generační zadluženosti. Mladá generace, která přejímala zadlužený majetek po otci, mohla získat majetek zpět do svých rukou a tím pádem dostala šanci hospodařit nanovo. Prohřešky otců tím pádem nedopadly na jejich potomky. To znamená, že kdykoliv se

¹² Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla*, s. 23.

¹³ Srov. tamtéž. s. 63.

¹⁴ Srov. tamtéž. s. 63.

¹⁵ Srov. STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE, *Výklady ke Starému zákonu; knihy naučné*, Praha, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 1998. s. 392.

prodávala zem, nejednalo se o prodej, jak tomu rozumíme dnes, ale spíše o pronájem. Cena takového pronájmu úzce závisela na tom, jak daleko je k milostivému roku.¹⁶

V tomto milostivém létě se každý vrátí ke svému vlastnictví. Když budete prodávat něco svému bližnímu nebo něco od něho budeš kupovat, nepoškozujte jeden druhého. Podle počtu let po létě milostivém budeš kupovat od svého bližního, podle počtu let, v nichž budeš brát užitek, bude prodávat tobě. Čím více let zbývá, tím vyšší bude kupní cena, a čím méně let zbývá, tím nižší bude kupní cena; bude ti prodávat podle počtu let, v nichž budeš brát užitek. (Lv 25, 13-16)

Je těžko říct, jakým způsobem v praxi byly respektovány instituce šabatového roku a léta milosti. Jistě byly pokusem zavedení ideálního stavu sociální spravedlnosti a rovnováhy.

1.1.3.3 Desátky a almužny

V Mojžíšově Zákoně se nachází příkaz odevzdávání desátku, který měl být určen pro chrám; od této doby desátek hraje roli náboženské daně, která, co je důležité, není odváděna dobrovolně ale z Božího nařízení. Desátek byl považován za Boží vlastnictví. Žid byl povinen jej odvádět jako výraz vděčnosti, že všechno dostává od Boha, také jako výraz starosti o chudé. Odevzdávání desátku bylo považováno za podmínku nutnou k obdržení Božího požehnání pro celý izraelský národ. (Srov. Lv 27,30-34) Existovaly tři druhy desátků:

- a. Určen pro zabezpečení Levitů, kteří neměli zemi a tím pádem zdroj živobytí a sami měli také z toho desátku odložit desátou část na „oběť Pánu“. Tato daň byla odevzdávána ze všech sklizní jednou do roka. (Srov. Lv 27,30, Nu 18,21.24.26 a Dt 18,26)
- b. Přinesen z dalších devíti částí do Jeruzaléma v období svátku k hodům. (Srov. Dt 12,6 a 14,23)
- c. Určen pro potřebné: bezdomovce, sirotky, vdovy atd., přinesen jednou za tři roky z dobytka. (Srov. Dt 14, 28-29 a 26, 12-15)

Není těžké spočítat, že součet všech druhů desátků byl ve výsledku mnohem větší, než tomu nasvědčoval jeho název – 10%. Desátky se neodváděly každý měsíc jako dnes, ale jednou do roka nebo jednou za tři roky a jen v podobě plodin a dobytka nebo jejich peněžní hodnotě. Z této daně se měli vyživit všichni Levité a potřební, tj. hlavně sirotci, bezdomovci a vdovy. Je pozoruhodné, že Hospodin ve skutečnosti desátky nežádá pro sebe jako oběť. Desátky vrací zpátky svému lidu.

¹⁶ Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla*, s. 64-65.

Dalším faktorem, který posiloval sociální opatření, byly almužny a různá jiná milosrdenství, které měl Žid projevovat bližním. Hospodinovi proroci mnohokrát připomínali, že Bůh *chce milosrdenství ne obět'*. (Srov. Oz 6,6) Almužna byla dobrovolným darem, přičemž dárce věděl, komu věnuje své peníze, byl v kontaktu s obdarovaným.¹⁷

1.1.3.4 Úrok

Posledním ekonomicko-sociálním ustanovením je tzv. zakázaný úrok. Pro dnešního člověka je těžké představit si ekonomiku, bankovníctví bez úroku. Takové hospodaření by zřejmě nemohlo dlouho fungovat. Starý zákon jednoznačně zakazuje pobírat úrok od svých bratří – Židů.

Svému bratru nebudeš půjčovat na úrok, na žádný úrok ani za stříbro ani za pokrm ani za cokoli, co se půjčuje na úrok. Cizinci můžeš půjčovat na úrok, ale svému bratru na úrok půjčovat nesmíš, aby ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal ve všem, k čemu přiložíš svou ruku na zemi, kterou jdeš osadit. (Dt 23, 20-21)

Zřejmě se jednalo o sociálně-ekonomický regulační nástroj, který měl ochraňovat především ty nejchudší. Zabraňovalo se dalšímu zatěžování chudého při půjčování stříbra.

Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstát, ujmeš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou. Nebudeš od něho brát lichvářsky úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou. Své stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat. (Lv25, 35-37)

Nejčastěji ti, kteří půjčovali peníze, zabezpečovali jejich vrácení tím, že si vzali do zástavy nějaký předmět, který byl garantem splacení půjčky, ale stále byl vlastnictvím dlužníka. V žádném případě nebylo dovoleno vzít do zástavy věc každodenního užitku. (Srov. Ex 22,25) Nikdo nemohl vejít do domu dlužníka, aby si sám vybral věc, která bude zárukou zaplacení dluhu. Jen sám dlužník měl právo zvolit vhodnou věc a odnést ji před dům, kde na něj čekal půjčující peníze.¹⁸

1.1.3.5 Příkaz o promíjení dluhu

Tento příkaz najdeme v Knize Deuteronomium 31, 10-11. Každý sedmý rok byli Izraelci podle Mojžišova zákona vyzýváni ke vzájemnému promíjení dluhu: „*Každého sedmého roku, v roce určeném k promíjení dluhu, o slavnosti stánků, až přijde celý Izrael, aby se ukázal před tváří Hospodina, tvého Boha, na místě, které vyvolí, budeš předčítat tento zákon před celým Izraelem, aby jej slyšeli*“. (Dt 31, 10-11)

¹⁷ Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla*, s. 66.

¹⁸ Srov. Zwoliński, A., *Nauka Bibli o własności* In: Polonia sacra nr 8/52., Kraków, Wydawnictwo naukowe Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II., 2001. s. 454.

V sedmém roce zanikaly dluhy. Také tehdy, když Izraelita upadl do tak veliké chudoby až byl nucen prodat sám sebe, protože neměl už prostředku k živobytí, v šabatovém roce bylo jeho vlastníku nařízeno nechat mu svobodu a vybavit ho potřebnými prostředky k samostatnému životu.¹⁹

1.1.4 První hospodářský cyklus

Ve Starém zákoně můžeme najít první hospodářský cyklus a to v knize Genesis 41, 15-37. Je to známý příběh o egyptském faraonovi, který si nevěděl rady se svými sny a Josef mu je vysvětlil. Snem o sedmi vykrmených a sedmi vychrtlých kravách stejně jako o sedmi pěkných a sedmi jalových klasech Josef jednoduše varoval faraona před nadcházející hospodářskou krizí v Egyptě. Po sedmi letech úrodného hospodaření, bohatství, blahobytu a štěstí, nastane sedm let chudoby, bídy a pláče. Dále se dozvídáme, jakým způsobem Josef válčí s hospodářskou krizí. Nejdříve prodává obilí za peníze, když i ony Egyptanům dojdou, prodává jim obilí za dobytek, potom za půdu až úplně na konec za vlastní těla Egyptanů. (Srov. Gn 47, 13-26)

Sedláček upozorňuje, že tento hospodářský cyklus nebyl interpretován jako trest nebo odměna. Faraonův sen pouze konstatoval, co se v budoucnosti stane. Spíše než jako trest je tento sen potřeba interpretovat jako zkoušku – test faraonovy moudrosti, který má dát odpověď na otázku, zda faraon bude dostatečně moudrý nebo se rozhodne prodat a projít všichni hojnou úrodou.²⁰

Může se zdát, že Josef udělal z Egyptanů faraonovy otroky, ale jak čteme ve výkladu ke Starému zákonu:

Biblické podání chce především kvalifikovat Egypt jako systém zcela odlišný od Izraele. To se nejlépe pozná v době krizí. Hlad je zkouška. Tato zkouška provází Egyptany do většího a tvrdšího područí – až do otroctví. Egyptané jsou tělem a duší poddáni faraonovi (...) Lid Boží naproti tomu patří Hospodinu a proto zůstává svobodný.²¹

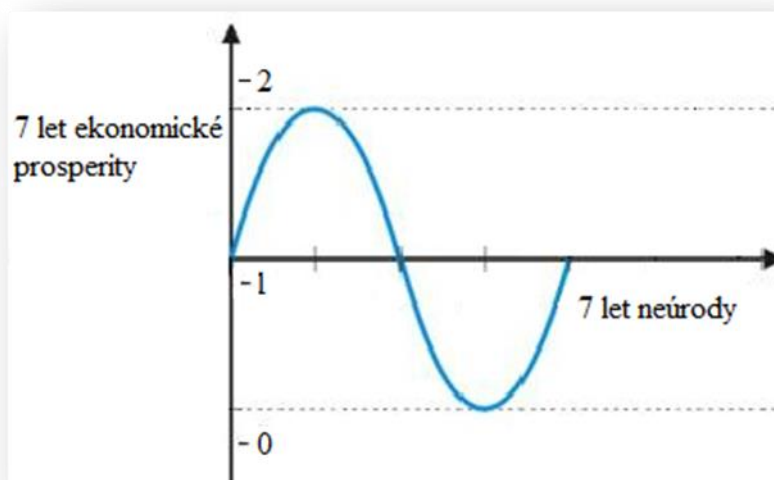
¹⁹ Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*. In: *Spoleczny wymiar orędzia biblijnego*, s. 67.

²⁰ Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla*, s. 233.

²¹ Srov. STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE, *Výklady ke Starému zákonu*, s. 188-189.

Faraon se zachoval podle relativně jednoduchého principu, který mu poradil Josef. Později se toto učení stalo jádrem keynesiánství.²² Celý princip Keynesova učení je relativně intuitivní: v létě se dříví shromažďuje, v zimě se pálí. Kdo činí cokoli jiného, je nemoudrý. Jak uvádí Sedláček, Faraon se choval racionálně, protože tímto opatřením snížil amplitudu hospodářského cyklu.²³

Tento princip o hospodářském cyklu lze zobrazit na jednoduchém grafu:

Obr. č. 1 První hospodářský cyklus ve Starém zákoně

²² Pozn. keynesiánství je ekonomický směr. Za jeho zakladatele je považován britský ekonom John Maynard Keynes, profesor ekonomie na Cambridgeské univerzitě.

²³ Srov. SEDLÁČEK, T., *Ekonomie dobra a zla*, s. 233.

1.2 Nový zákon

Učení Ježíše Krista bylo hlásáním Božího poselství, toho poselství, které už dříve Bůh předal lidem prostřednictvím proroků. Hlavním cílem Kristovy katecheze bylo oznámit lidem, že jsou dětmi Božími a dědici a rovněž připomenout Boží příslib: obdarování člověka věčným životem. V této části diplomové práce se budeme soustředit na Ježíšův postoj k materiálnímu bohatství, prozkoumáme některá z podobenství, která byla zapsaná na deskách Nového zákona.

1.2.1 Soukromé vlastnictví v Ježíšově učení

Ježíš ve svém učení nevěnoval dostatek místa ekonomii ani soukromému vlastnictví. V evangeliích budeme dlouho hledat místa, která se o tom nějakým způsobem zmiňují. Ale přesto, po pozorném hledání a prozkoumání různých míst se můžeme dopátrat, jaký postoj k soukromému vlastnictví měl Kristus.

Zákony a ustanovení doby Starého zákona, které regulovaly závazky vyplývající z předpisu soukromého vlastnictví, své uplatnění neztratily ani v dobách Ježíšových. Také v období Nového zákona existovalo jasné přesvědčení, že Bůh je původcem a vlastníkem všeho, to on obdarovává zemi člověka a také reguluje její spravování. Pořád existoval nepopíratelný primát vlastníka nad nájemcem. Škrtnutí tohoto primátu by bylo škrtnutím Božího řádu ve světě.²⁴ Tři první evangelia předávají Ježíšova slova, která radikálně kritizují bohatství a vlastnění ale také slova, která představují spíše svobodný a distancovaný vztah vůči vlastnictví. To, co se na první pohled může vylučovat, se stává srozumitelné tehdy, když pochopíme hlubší smysl a význam. Vzorem pro užívání pozemských dober je pro Krista učení o Božím království. Nemůže tomu být jinak, protože téma Božího království je v bezprostředním centru jeho učení.²⁵

V Matoušově evangeliu 6, 24 čteme: „*Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům. Neboť jednoho bude nenávidět a druhého milovat, k jednomu se přidá a druhým pohrdne. Nemůžete sloužit Bohu i mamonu.*“²⁶ Napomenutí před mamonem, který se stává pseudomorem, je varováním před vlastněním, které zotročuje člověka.

²⁴ Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*. In: *Společny wymiar orędzia biblijnego*, s. 68.

²⁵ Srov. GIESEN, H., *Communio, Międzynarodowy Przegląd Teologiczny Dwumiesięcznik*, Rok XIX, Styczeń-Luty, Nr 109. s. 42-43.

²⁶ Pozn. Mamona – aramejské slovo, které znamená majetek, peníze, vlastnění, často vystupuje v negativní formě.

Podobný význam nalézáme u Lukáše 16,9: „*A já vám říkám: Získávejte si přátele z nespravedlivého mamonu, abyste – až ho nebude – byli přijati do přibytků věčných.* Výraz „*nespravedlivý mamon*“ nekritizuje všechno vlastnění pozemských dober. Mamon je zde nutné vidět v negativním světle tehdy, škodí-li člověku nebo ho přivádí k nedobrým účinkům, ale ne v tom smyslu, že on sám je špatný. S jeho pomocí lze získávat přátele, kteří jsou nutní a kterým jsou podle Lukáše bohatí křesťané povinni dávat almužnu, aby nyní jimi podpořeni, i oni sami jim někdy pomohli.²⁷

Ježíš ve svém učení, v podobenstvích, která vyprávěl svým učedníkům a taktéž jiným posluchačům, dost často používal termín „*hospodář*“ nebo „*pán vinice*“ nebo dokonce „*majitel*“.

Zde si uvedeme několik míst, kde se tato slova vyskytují:

- a. „*Přišli sluhové toho hospodáře a řekli mu,*“ (Mt 13,27),
- b. „*Když byl večer, řekl Pán vinice svému správci,*“ (Mt 20,8),
- c. „*Co udělá Pán vinice?*“ (Mk 12,9),
- d. „*Řekněte hospodáři,*“ (Mk 14,14),
- e. „*Když oslátka odvazovali, řekli jim jeho majitelé,*“ (Lk 19,33),
- f. „*Tu řekl pán vinice: Co mám dělat?*“ (Lk 20,13)

Co může znamenat tak časté používání výše zmíněných názvů? Právě to, že Ježíš Kristus uznává vlastnické právo. Slova „*hospodář*“, „*Pán vinice*“, „*majitel*“ ukazují, že Kristus uznával materiální bohatství a vlastnění.

V Lukášově evangeliu je svědectví, které pojednává o problému věrného řízení materiálních statků.

Kdo je věrný v nejmenší věci, je věrný také ve velké; kdo je v nejmenší věci nepoctivý, je nepoctivý i ve velké. Jestliže jste nespravovali věrně ani nespravedlivý majetek, kdo vám svěřil to pravé bohatství? Jestliže jste nebyli věrni v tom, co vám nepatří, kdo vám dá, co vám právem patří? (Lk 16, 10-12)

²⁷ Srov. ZWOLINSKI, A., *Etyka bogacenia*, Kraków, Wydawnictwo WAM 2002. s. 115.

Proti dobrům pozemským, jakožto menším, bylo postaveno dobro spasení – opravdové dobro. Jenom ten, kdo zodpovědným způsobem zachází s pozemskými dobry, může správně zacházet s dobrem věčným. Kontakt s dobry pozemskými je „vojenským cvičištěm“, zkouškou. To, zda člověk obdrží to, co má opravdu největší hodnotu, záleží na zodpovědnosti a zdravém rozumu v přístupu k mamonu.²⁸

Ježíšova kritika bohatství se tolik nedotýká pozemských dober, nýbrž způsobu jakým s nimi zachází člověk. Kristus si uchovává vůči pozemským dobrům úplnou svobodu. Od Zachea nežadá, aby se úplně vzdal majetku. (Srov. Lk 19,8) V evangeliích není žádná zmínka, že se Ježíš stranil či vyhýbal bohatým. Přijímal jejich pozvání a spolu s nimi besedoval. (Srov. Lk 7, 36-38) Základním předpokladem Ježíšovy nauky bylo osvobození člověka z otrockého přílnutí k pozemským dobrům, aby tak člověk byl schopný sloužit bližním.²⁹

1.2.2 Ježíšova podobenství

Evangelijní podobenství představují více než jednu třetinu zaznamenaných Ježíšových slov. V tradici byla Ježíšova podobenství zachována poměrně věrně. Badatelé většinou soudí, že jde o nejspolehlivěji zachovaná Ježíšova slova. Vydávají tak podrobné svědectví o způsobu života v této části světa a ve zcela určité době, že úplnější nemáme. Ježíš mluvil především v podobenstvích, a to proto, aby učinil svou zvěst přístupnější, srozumitelnější aby byla pochopitelná, ale také proto, aby pro ni své posluchače získal.³⁰

Abychom podobenství dobře interpretovali, je zapotřebí si uvědomit, že podobenství je literární forma, která obsahuje smyšlenou formu vysvětlující určitou mravní a náboženskou pravdu.

1.2.2.1 Podobenství o boháči a stodolách

Nějaký bohatý člověk, který vlastnil hodně půdy, vkládá všechnu svou naději do bohatství, které mu má zajistit dostačující život teď i v budoucnosti, a to právě díky shromážděným zásobám na mnoho let. I on se koncentruje jen na konzumní rovinu, užívání života a už vůbec se nestará, co bude po jeho smrti. Všechny poklady hromadí výlučně pro sebe. Nedbá tedy na horizontální dimenze lásky k bližnímu, ani na vertikální dimenze budoucnosti v Bohu. Pozorná četba textu nám ukazuje, že boháč se svého bohatství

²⁸ Srov. ZWOLINSKI, A., *Etyka bogacenia*, s. 116.

²⁹ Srov. tamtéž. s. 117.

³⁰ Srov. MÁNEK, J., *Ježíšova podobenství*, Praha, Blahoslav 1972. s. 11-13.

nedopracoval práci vlastními rukama, ale „*hojně se mu urodilo*“, což bylo Židy interpretováno jako znamení Božího požehnání.³¹

Hlavní myšlenka tohoto podobenství obsahuje to, že pozemská dobra nejsou tím, co zabezpečuje život člověka. Materiální bohatství je pomíjející hodnotou, nestálou, jako realita, která rychle podléhá zkáze a zničení. Oproti tomu nebeský poklad je trvalou hodnotou.

1.2.2.2 Podobenství o boháči a Lazarovi

Toto podobenství je ideálním příkladem nerovnosti, jaká je do dnešních dnů mezi lidmi. Obraz boháče a chudého Lazara to trefně ukazuje. Vlastnění majetku není důvodem k tomu, aby byl někdo odsouzen, podobně jako chudobný život sám o sobě není důvodem k ocenění chudobného člověka. Bohatství může být výsledkem pracovitosti, stejně tak chudoba může být výsledkem lenosti. Proto podobenství o Lazarovi neříká, že boháč bude potrestán po smrti, neboť byl bohatý ale proto, že přilnul ke svému bohatství a neviděl kolem sebe potřebného bližního. Z druhé strany, kdyby Lazar byl člověkem chudým, ale závistivým a naplněným nenávistí k boháčovi, jistě by nezískal odměnu, jakou obdržel po smrti. Boháč o Lazarovi věděl, ale co je rozhodující, neměl k němu osobní vztah. Boháč žil především pro sebe, ne pro Boha a pro bližní. O věčnosti se rozhoduje už teď v pozemském životě. Vínou člověk nemá jen tehdy, když dělá něco špatně, ale také tehdy, když nejedná. Nejpozoruhodnější na podstatě hříchu je odepření lásky bližnímu.³²

1.2.2.3 Podobenství o dělnících na vinici

Touha po penězích vede k hádkám a rvačkám. Příklad takového sporu máme v podobenství o dělnících na vinici. (Srov. Mt 20, 1-16) Najatí dělníci, kteří nebyli majitelem vinice poškozeni, vidí možnost, jak zvětšit svůj výdělek. Když se jim toho nedostává, začínají pomlouvat svého zaměstnavatele. Pomlouvají i přesto, že jejich mzda (denár) byla běžným denním výdělkem v době kdy žil Ježíš.³³ Dělníci nejsou rozhořčeni pro nespravedlivou odměnu, ale kvůli nepochopitelné dobrotě jejich zaměstnavatele, který se svými penězi udělal to, co chtěl.

³¹ Srov. MULLER, P., *Malý stuttgartský komentář, Evangelium sv. Lukáše*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1998. s. 114-115.

³² Srov. MÁNEK, J., *Ježíšova podobenství*, s. 183.

³³ Srov. BOSOWSKI, A., *Hipotetyczna pierwsza katecheza Jezusa o dobrach materialnych*, s. 69.

1.2.2.4 Podobenství o hřivnách

Zcela zvláštním vyprávěním je podobenství o hřivnách - talentech, které můžeme najít u evangelisty Matouše. (Srov. Mt 25, 14-30) Zajímavé je, že v tomto podobenství Ježíš počítá s úrokem, kterému Starý zákon striktně zabraňoval. Další provokativní částí může být to, že služebník, který věrně hřivnu, talent uchoval, je odmítnut jako služebník nevěrný a líný.

Podobenství předpokládá kapitalistické vztahy. Vzorem k následování jsou v podobenství lidé, kteří jim svěřený velký majetek s úspěchem investují a vydělávají dvojnásobek. Mezi všemi Božími dary zřejmě existují i materiální; ten, kdo je obdržel podle svých schopností je povinen se o ně starat a rozmnožovat. Ideálem je v podobenství získat dvojnásobek, i když není řečeno za jak dlouho. Ponechání svěřených hřiven nerozmnožených je potrestáno jejich odebráním. Investování, bankovní depozita jsou zde hodnocena pozitivně. Aktivní podnikatel pozitivně kontrastuje s lenivým, který uchovává talenty ve schránce. Protože v Bibli je možné najít místa, která odsuzují příliš velké bohatství a konzumaci, zdá se, že morálně správné je využít přebytek peněz k dalšímu investování. Právě tehdy to nejlépe poslouží majiteli a rodině, jeho zaměstnancům, zákazníkům a celé společnosti. Podnikatel, který takto jedná, si zaslouží pochvalu jako ten, který dobře využívá jemu svěřené Boží dary. Jen by neměl zapomínat, od koho dostal tyto dary a své povolání.³⁴

V Bibli můžeme na mnoha místech najít odsuzování chamtivosti, krádeží a egoistického využívání majetku. To ale neznamená negaci materiálních dober. Jejich rozmnožování musí být podepřeno vlastnictvím, vlastní prací a službě dobrému cíli – uspokojení lidských potřeb. Člověk pracovitý a úspěšný, který poctivě a efektivně rozmnožuje a využívá svého majetku, si zaslouží pochvalu.

1.2.3 Právo na vlastnictví v prvotní církvi

Církev tvořená Ježíšem a apoštoly se objevuje v židovském světě jako náboženská enkláva, jejíž členové odešli od svých rodin a židovských obcí. Nízký společenský původ prvních Kristových vyznavačů učiní z pozdějšího křesťanství náboženství citlivé na problémy chudých, samotných a nemocných. Křesťané vyčnívají mezi židovskými obcemi odstupem od vlastnění materiálních dober.³⁵

³⁴ Srov. WOJCIECHOWSKI, M., *Gospodarowanie i przedsiębiorczość w świetle Bibli*, Olsztyn, Forum Teologiczne XI., 2010. s. 18.

³⁵ Srov. IŁUK, J., *Chrześcijańskie małżeństwo i rodzina w rzymskiej starożytności*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1995. s. 196-201.

1.2.3.1 Apoštolské Skutky

Pro nekřesťany byli věřící v Ježíše Krista v prvním století sektou, která žila bez rodin, žen, bez peněz: „*Nic mezi sebou ani nekupují – píše Flavius – ani neprodávají, svým návštěvníkům dovolují využívat všeho svého dobytka, jako kdyby byl jejich společným majetkem.*“³⁶ Ve Skutcích apoštolů je jasně řečeno, že bratři prodali majetek a dobra rozdělili každému podle svých potřeb. Příběh o štedrém Barnabášovi, ale o také Ananiášovi a Safíře, dobře zobrazuje postoj prvních křesťanů k majetku. (Srov. Sk 4, 36-5,11)

Můžeme říct, že Ježíšův vztah k soukromému vlastnictví prvotní křesťanská církev interpretovala po svém. Takové svědectví nám dokazuje několik míst z Apoštolských Skutků.

Vytrvale poslouchali učení apoštolů, byli spolu, lámali chléb a modlili se. Všech se zmocnila bázeň, neboť skrze apoštoly se stalo mnoho zázraků a znamení. Všichni, kteří uvěřili, byli pospolu a měli všechno společné. Prodávali svůj majetek a rozdělovali všem podle toho, jak kdo potřeboval. (Sk 2,44-46)

Nikdo neřikal o ničem, co měl, že je to jeho vlastní, nýbrž měli všechno společné (...) Nikdo mezi nimi netrpěl nouzí, neboť ti, kteří měli pole nebo domy, prodávali je, a peníze, které utřžili, skládali apoštolům k nohám. Z toho se rozdávalo každému, jak potřeboval. (Sk 4,32-36)

Tyto texty poukazují na entuziasmus, jaký byl v prvotní církvi, ale na příkladu Ananiáše a Safíry (Srov. Sk 5, 1-11) poukazují na těžkosti, které byly spojené s touto praxí. Ne všichni byli ochotní vzdát se svého soukromého majetku ve prospěch ostatních potřebných.

Někdy se můžeme setkat s interpretací, že situace popsaná ve Skutcích byla příkladem raně křesťanského komunismu. Před takovou chybnou interpretací nás varují následující fakta:³⁷

- Rezignace na materiální dobra byla dobrovolným aktem a zbavení se vlastního majetku nebylo nutnou podmínkou při vstupování do společenství křesťanů,
- Rozdáván byl vlastní a ne cizí majetek,
- Rezignace na majetek byla spíše ojedinělá, proto byla často zmiňována ve Skutcích.³⁸

³⁶Srov. FLAWIUSZ, J., *Wojna żydowska*, přel. Radożycki, J., Warszawa, Oficyna Wydawnicza Rytm 1992. s. 125-126.

³⁷Srov. GADECKI, S., *Biblijne podstawy etosu własności prywatnej*, s. 72-73.

³⁸Srov. tamtéž. s. 72.

Je proto nutné spíše než o komunismu v prvotní církvi mluvit o komunionismu (communio), tj. systému vlastnictví opřeném na duchovním společenství s chudými.³⁹

1.2.3.2 Vybrané Pavlovy listy

Učení o bohatství, majetku, penězích a problémech s nimi spojených lze najít také v listech apoštola národů – sv. Pavla. Sám ve své misijní činnosti dosvědčoval, jak těžké je zharmonizovat misijní činnost s materiálními potřebami. Měl jasný názor, že jako sluha evangelia má právo očekávat od věřících materiální prostředky na živobytí a někdy této možnosti skutečně využíval. (Srov. Flp 4, 15-17; 1 K 9, 6-11; 2 K 11,9) Ale zároveň doznával jisté obavy, zda i to nebude překážkou v jeho apoštolské práci (Srov. 1 Kor 9, 2). Proto, aby zabránil jakýmkoliv náznakům nepatřičného zneužívání v církevní obci, pokud to jen bylo možné, živil se prací vlastních rukou. (Srov. 1 Te 2,9; 2 Te 3,8)

1.2.3.2.1 První list Timotejovi

V prvním listě Timotejovi najdeme šestou kapitolu, která se celá věnuje pastorači bohatých. Apoštol Pavel zdůrazňuje, že i oni mají své konkrétní postavení a úkoly v církevních obcích (v. 17), jsou ale zvláštním způsobem ohrožení, a proto můžou upadnout do pokušení (v. 9n).

Úkolem každého duchovního správce je vést a poučovat svěřené křesťany, kteří patří k blahobytným a majetným, aby neupadli do pokušení tohoto světa. Jejich majetek je totiž může odvést od pravé cesty k Bohu a vést k špatnému a falešnému pocitu bezpečí. Každý křesťan má stavět svůj život na naději vložené v Boha. On totiž skutečně ví, co každému z nás schází a co potřebujeme. Bohatí mají příležitost dát své prostředky, věnovat je na účely, jež dojdou uznání u Boha; je to dobročinnost a dobré skutky, štědrost, ochota dělit se s druhými, a tak si shromáždit pravý poklad. Starost o pozemské statky, majetky a peníze není totiž rozhodujícím úkolem pro věřící; jde o dosažení pravého, věčného života u Boha v nebi. Bohatí tak jsou povinni použít svá dobra k tomu, aby tohoto cíle dosáhli. Apoštol Pavel velmi zdůrazňuje, jak důležitou roli ve společnosti hrají bohatí a majetní a jakou mají zodpovědnost. Dává jim rady a napomíná je, aby z náboženských a sociálně-ekonomických důvodů používali svůj majetek a prostředky rovněž ve prospěch druhých, zvláště chudých.⁴⁰

³⁹ Srov. RODZIŃSKI, A., *Własność w pierwszej gminie chrześcijańskiej*, Roczniki Filozoficzne, Lublin, KUL 1959. nr 2. s. 113.

⁴⁰ Srov. BORSE, U., *Maly Stuttgartský komentář, První a druhý list Timotejovi, list Titovi*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2001. s. 63.

1.2.3.2.2 Druhý list Korint'anům

Ve druhém listě Korint'anům je zmínka o peněžní sbírce, která měla být použita ve prospěch trpících v Jeruzalémě. Sama sbírka pro křesťany v Jeruzalémě byla zmíněna na několika místech. (Srov. Ga 2,10, a Ř 15, 26-28)

Pavel neuděluje Korint'anům žádný příkaz k provedení sbírky, dává jim však radu, kterou by měli všichni zvážit. Každý dárcce je vítán s darem odpovídajícím jeho úmyslu a motivuje k štědrosti tím, že odmítá představu, že by sbírka měla přinést ulehčení v nouzi křesťanům v Jeruzalémě, ale naopak Korint'anům by způsobila, zřeknutím se majetku a peněz, bídu a nouzi. Pozitivním cílem této sbírky je tzv. bratrské vyrovnání. K takové situaci dojde, když bohatí ze svého nadbytku hmotných statků a peněz pomůžou chudým v Jeruzalémě, aby zpětně jejich nadbytek darů duchovních napomohl Korint'anům v tom, co zase jim schází. Pavel zdůvodňuje tento přístup citátem, kde se vypráví o zázračném rozmnožení many (Srov. Ex 16,18): Každý totiž v tento okamžik dostal tolik, kolik zrovna potřeboval na jeden den, bez ohledu na to kolik dokázal této many nasbírat.⁴¹

Bohatství nemá pro Pavla velikou váhu do té doby, než se k němu člověk špatným způsobem přiváže a tak dlouho, pokud je schopný se o něho dělit s jinými. (Srov. 1 K 1, 20-21) Proto ti, kdo kupují, jakoby nevlastnili a ti, kdo užívají tohoto světa – tak jakoby ho nevyužívali. (Srov. 1 K 7, 30-31)

1.2.4 Srovnání pohledu na majetek a vlastnictví ve Starém a Novém zákoně

V Novém zákoně už není majetek interpretován sakrálně, není také chápán jako Boží požehnání, ani není hříchem. Chudoba je zdůrazněna jako lepší cesta do Božího království. Úplné následování Krista vyžaduje přiměřenou chudobu. Nový zákon nenapadá společenskou strukturu. Soukromé vlastnictví je bráno jako samozřejmost. Zdůrazňuje se velkou zodpovědností vůči chudým. S ohledem na eschatologii se vyžaduje vnitřní odstup od majetku, který je ale vnímán kladně a proto ho lze s vděčností užívat. Nový zákon tak oproti Starému velmi zdůrazňuje poměr věřících k hmotným statkům.⁴²

⁴¹ Srov. MAYER, B., *Stuttgartský komentář, List Filipanům, List Filemonovi*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2000. s. 67.

⁴² Srov. SKOBLÍK, J., *Poznámky ke křesťanské etice*, Praha, KTF UK 1994. s. 169.

1.3 Pohled vybraných církevních učitelů na problém majetku

V době církevních otců je možné si všimnout, jak se často křížily dvě dramatické reality: sacrum a profanum. Slova „*Odevzdejte tedy, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu.*“ vůbec nebyla jednoznačná. Problém peněz, majetku prolínal obyčejný život, věčný života smrt, působil sociální rozdělení na bohaté a chudé, otevíral diskuse na téma spravedlnosti a nespravedlnosti, dobra a zla, pravdy a falše. Ekonomie se setkala s reálným životem. Není se tedy radno divit, že peníze, které můžou učinit mnoho dobrého, vedou také ke zlému – neměly dobrého jména v křesťanské morálce.⁴³

1.3.1 Klement Alexandrijský

Přístup Klementa Alexandrijského, jednoho z největších křesťanských exegetů k bohatství, můžeme najít v díle s názvem „*Czy człowiek bogaty może być zbawiony?*“⁴⁴ Autor si zaslouží pozornost, protože jako jeden z mála si dovoluje hlásat velmi odvážné názory plné liberálního ducha. Mírou jeho originality je také jeho osamocení. Také jeho žáci, mezi nimi známý Órigenés, budou prezentovat spíše kritický názor vůči penězům a bohatství. Výše zmíněné dílo Klementa Alexandrijského je zajisté homilií na 28. neděli, komentuje v ní totiž známý fragment evangelia sv. Marka o bohatém mladíkovi. I když většina tehdejších komentátorů opakovala s evangelistou Markem: „*Jak těžko vejdou do Božího království ti, kdo mají bohatství.*“ (Mk 10,23) Klement přesvědčoval, že nebe je otevřeno také pro bohaté. Je dlužno dodat, že velikou Klementovou zásluhou je to, že ve svém díle upozornil na negativní dopad chudoby na morální úroveň společnosti.⁴⁵

„Není pochyb o tom, že člověk, kterému chybí věci nutné k životu, se musí zlomit na duchu a zanechat své vznešené touhy; Bude se ale snažit získat to, co je mu nezbytně nutné bez ohledu od koho a jakým způsobem.“⁴⁶

Klement nechápe oblíbené názory v některých prostředích považujících bohatství jako viditelný důkaz Božího požehnání a chudobu jako důsledek Božího hněvu. Zdá se, že

⁴³ Srov. IŁUK, J., *Kościół antyczny wobec pieniądza i kapitału. Od Nowego Testamentu do pism Ojców Kościoła. In: Pieniądz w literaturze i teatrze*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2000. s. 14.

⁴⁴ Pozn. Využil jsem text v polštině, proto ponechávám název v polském jazyce.

⁴⁵ Srov. OSSOWSKI, J., *Niebo dla bogaczy*. In: *Pieniądz w literaturze i teatrze*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2000. s. 5.

⁴⁶ Srov. ALEXANDRYJSKI, K., *Czy człowiek bogaty może być zbawiony?* In: STAROWIEYSKI, M., *Ojcowie żywi*, Warszawa, List 1979. s. 369.

Klement s takovými názory, podle nichž je bohatství zlo a chudoba vlastností Božího člověka, polemizuje.⁴⁷

Jiným problémem je otázka vlastnictví. Klement zdůrazňoval především vlastnictví, ale i pouto, které poukazuje na lidské synovství a přátelství s Bohem. Bylo to totožné s podobenstvím o marnotratném synovi, kde Otec říká řádnému synovi: „*Synu, ty jsi stále se mnou a všechno, co mám, je tvé.*“ (Lk 15,31) Důsledkem takového přátelství má rovněž být společenství v užívání dober. Dobra, ta podle Klementa, mají nadále zůstat – a to je klíčové – ve vlastnictví jednotlivců, ale už v samotném odevzdání dober vládě jednotlivců je obsaženo důležité společenské povolání. Obdarovaný má obdarovat jiné, pomáhat slabším.⁴⁸

1.3.2 Órigenés

Zcela odlišný přístup k majetku a vlastnictví zaujme žák Klementa Alexandrijského, Órigenés. Využije textu o vyhnání kupců z chrámu, aby varoval, že každého kdo zneuctívá chrám, v něm také duchovní, kteří zneužívají peněz určených pro chudé, zmrtvýchvstalý Kristus odežene od oltáře.⁴⁹ Komentující evangelistův text, byl přesvědčený, že zmínka o prodavačích holubů odkazuje na ty, kteří odevzdávají kostely do rukou těch, kteří běhají za špinavým ziskem, na bezbožné biskupy, křesťanské představené nebo jáhny. Órigenés se často vrací ke směnárníkům ve svatyni, kritizuje lakomství duchovních, kteří zapomínají, že je psáno: „*Můj dům bude zván domem modlitby.*“ (Mt 21,13) Jasně odpovídá na otázku, kdo jsou ti směnárníci? Jsou to jáhni, kteří s církevními penězi nezachází spravedlivě, ale pořád je investují, neutrácí je na nepoctivé účely, ale hromadí si bohatství, aby zbohatli z darů určených pro chudé. To oni jsou těmi bankéři, jejichž stoly s penězi povyvracel Ježíš.⁵⁰

1.3.3 Jan Zlatoústý

Známý církevní kazatel Jan Zlatoústý Antiochejce takto poučoval: „*Bohatství není špatné, ale chamtivost lidská je hříšná (...) to chamtivost je zlem.*”⁵¹ V bohatství proslulém městě nemohl být proslavený kazatel odloučen od zdejší elity. Proto v jiné homilii píše, že neodsuzuje bohaté, ale ty, kteří špatně svého bohatství využívají. Bohatství nazýváme dobrým

⁴⁷ Srov. MINUS, P. M., *Etyka w biznesie*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1995. s. 105.

⁴⁸ Srov. RUDZIŃSKI, A., *Sprawiedliwość chrześcijańska wobec problemu nierówności majątkowych w II. i III. wieku*, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1960. s. 39.

⁴⁹ Srov. ORYGENES, *Komentarz do Ewangeli według Mateusza*, Warszawa, Wydawnictwo WAM 1998. s. 20-22.

⁵⁰ Srov. tamtéž. s. 20-22.

⁵¹ Srov. CHRYZOSTOM, J., *Kazania do Antiocheńczyków, 25. Homilie nad Ewangelią Mateusza*. In: *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, Kraków, Wydawnictwo WAM 2000. s. 290.

jen tehdy, když vládneme my nad ním a ne ono nad námi.⁵² Jan Zlatoústý říkal, že skrze almužnu se stávají peníze nepoctivě nabyté čistými: „Získal jsi peníze nepoctivým způsobem – použij je k dobrým účelům. Nepoctivým způsobem jsi získal majetek, rozdej ho spravedlivým způsobem.”⁵³

V Antiochii Jan Chryzostom vyzýval k bojkotu císařských zákonů, zdůvodňoval zvětšení církevního majetku potřebou charitativní činnosti.

„Když spatříš velikost církevního majetku, všimni si také ohromnou velikost potřebných, které on musí uživit. Ty nesčetné počty žebráků a nemocných. Zkoumej důvody výdajů. Nikdo ti to nezakazuje; Jsme připraveni vám předložit doklady. Chtěl bych dodat ještě více. Jestliže vám předložíme doklady, ukáže se z nich, že výdaje jsou skoro rovné příjmům někdy je přesahují.”⁵⁴

⁵² Srov. tamtéž. s. 290.

⁵³ Srov. tamtéž. s. 290.

⁵⁴ JAN ZLATOÚSTÝ, sv. *Homilie na 1. list Kor., promluva*. Strojopisné vyd. překladu uložené v Knihovně Arcibiskupského kněžského semináře v Olomouci.

2 Okolnosti vzniku hlavních ekonomických systémů v dějinách

Člověk svou víru může prožívat v různých oblastech svého života. Jednou z nejdůležitějších je oblast hospodářského života. Hospodářská aktivita se jeví jako zásadní pro materiální podmínky lidské existence.⁵⁵ Ekonomické systémy vždy sehrávaly zvláštní roli v životě jak jednotlivců, tak společenství. Tím více dnes tato problematika, a zvláště její spojení s etikou, vzbuzuje velký zájem nejen etiků a teologů, ale také ekonomů a politiků. Ekonomie není navzdory tomu, co tvrdil průkopník kapitalismu A. Smith, „slepou hrou tržních sil“ a nemůže zůstat bez nějaké kontroly. Hospodářství je závislé na člověku i etice. Ekonomická aktivita bez jakýchkoli regulací z venku neexistuje. Ekonomie se může rozvíjet jen tehdy, když je nějakým způsobem organizovaná, proto potřebuje „ekonomický systém“, „ekonomický řád“.⁵⁶

Otázka jaký má být správný ekonomický systém, jak má fungovat hospodářství, je velice sporná. Tento problém je zvláště aktuální v rozvojových zemích třetího světa. Lidstvo si v průběhu dějin vyzkoušelo řadu různých modelů hospodaření, např. středověký feudalismus nebo známý, nám bližší kapitalismus a socialismus. Daný problém stále silně ovlivňují konkurující si systémy kapitalismu a socialismu čili – v terminologii odborníků – modely tržního hospodářství a centrálně řízeného hospodářství.⁵⁷ Oba tyto protikladné systémy nikde neexistují v čisté podobě. Můžeme rozlišit tři hlavní ekonomické systémy: feudalismus, který vládl nejdéle hlavně v středověké době, kapitalismus a socialismus.⁵⁸ Mezi těmito posledními dvěma zmíněnými byly navrhovány rozmanité střední cesty. Zde je třeba zmínit dvě z nich: sociální tržní hospodářství a demokratický socialismus.⁵⁹ V této části diplomové práce se nejdříve zamyslíme nad smyslem a cílem hospodářských systémů, následně se zaměříme na charakteristiku hlavních ekonomických systémů. Vzhledem k rozsahu této práce se budeme soustředit jen na ty hlavní ekonomické systémy, které v dějinách lidstva sehrály největší roli.

⁵⁵ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*, Praha, ČKA 1996. s. 7.

⁵⁶ Srov. KAWECKI, W., *Z jakim ładem społeczno-gospodarczym w trzeciej tysiąclecie*. In: *Spoleczeństwo: Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła*, Rok XI. nr 5. 2001. s. 571.

⁵⁷ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*. s. 17.

⁵⁸ Srov. PILIKOWSKI, J., *Wiedza obywatelska – podstawowe wiadomości o państwie, społeczeństwie i polityce*, Kraków, Zamiast korepetycji 1993. s. 88-94.

⁵⁹ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*. s. 17.

V části věnované kapitalismu položíme důraz na vliv náboženství na vznik a rozvoj kapitalismu.

2.1 Smysl a cíl hospodářského systému

„Nejskromnější hospodářské potřeby člověka patří k těm, jichž se v pozemské existenci můžeme nejméně vzdát. Proto je hospodářství důležité. Bez uspokojení materiálních potřeb člověka je jeho přístup k vyšším hodnotám omezený.“⁶⁰ Další lidské potřeby můžeme svobodně uspokojit tehdy, když dosáhneme určitého materiálního blahobytu.⁶¹

Z křesťanského pohledu je samozřejmé, že ekonomický systém nebo hospodářství musí sloužit člověku, nikoliv člověk hospodářství. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et Spes* říká:

Hlavním účelem výroby však není pouhé zvyšování počtu výrobků, zisk ani moc, ale služba člověku, celému, člověku v jeho hmotných potřebách požadavcích jeho intelektuálního, mravního, duchovního a náboženského života; služba každému člověku i každé skupině lidí jakékoli rasy a z kterékoli části světa.⁶²

Pokud má hospodářství sloužit jiným, vznešenějším cílům, je nutno zařadit je na jeho náležité místo, na správný stupeň na stupnici cílů.⁶³ Bezprostředním cílem každého hospodářství je zabezpečování materiálních potřeb lidí: obživy, příbytku, dopravy, oblečení atd. K potřebám člověka ale musíme také zařadit nemateriální statky jako např. právní poradenství nebo přístup k informacím, tak důležitý v dnešním světě. Posledním cílem ekonomického uspořádání světa nemůže být nic jiného než cíl lidského života vůbec.⁶⁴ Papež Jan Pavel II. ve svém apoštolském listě *Familiaris consortio* píše, že velkým úkolem pro dnešní obnovu společnosti je znovu uchopit poslední smysl života a základní životní hodnoty. Jen odpovědné vědění o přednosti těchto hodnot dovoluje užití obrovských možností, které daly člověku do rukou vědy, užití skutečně zaměřené na rozvoj lidské osoby v cele její pravdě, svobodě a důstojnosti.⁶⁵

⁶⁰ PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*, s. 11-12.

⁶¹ Srov. tamtéž. s. 12.

⁶² II Vatikánský koncil, *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes*. 64. In: *Dokumenty II Vatikánského koncilu*, 2. vyd., Kostelní Vydří, Karmelitánské Nakladatelství 2002. s. 239.

⁶³ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*. s. 11.

⁶⁴ Srov. tamtéž. s. 12-14.

⁶⁵ Srov. Jan Pavel II., *Familiaris consortio*, Apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v dnešním světě z 22. listopadu 1981. Praha, Zvon 1992. s. 10.

2.2 Feudalismus

Feudalismus, i když dnes už neexistuje, sehrál významnou roli v historii, byl totiž nejdéle trvajícím ekonomickým systémem na světě. Jeho počátky sahají až do 3. tisíciletí před naším letopočtem, kde se v oblasti Mezopotámie a Egypta vyvinulo tzv. soukromé vlastnictví, kterým v této době byla půda. Odtud pochází první diference vlastníků, protože pouze vlastníci pozemku měli výsadní postavení ve společnosti, zatímco ti, kteří museli na těchto pozemcích pouze pracovat, prakticky žádná práva neměli. V Evropě se s feudalismem setkáváme ve starověku, v Řecku a Římě, kde žili majitelé velkých ploch země.⁶⁶ Ve středověku byl úděl pracujících na půdě jejich pána lepší proto, že i přes povinnost platit různé daně, desátky ve prospěch svého pána, byli volní do té míry, že nemohli být prodáni jako otroci na trhu. Pracující tedy měnil svého pána jen tehdy, pokud země měnila svého vlastníka.⁶⁷

Malý encyklopedický slovník definuje feudální systém následovně:

Společenská, ekonomická formace založená na úplném vlastnictví základních výrobních prostředků (půdy) feudály a jejich neúplném ovládnutí závislého zemědělského obyvatelstva. Feudalismus vznikl rozpadem otrokářské společnosti, resp. v zemích, kde se otrokářství nevyvinulo, rozpadem prvobytně pospolné společnosti.⁶⁸

Z feudálního systému i feudální závislosti vznikal závazek placení různých daní a desátků ve prospěch majitelů země, kteří ze své strany zajišťovali v menší nebo větší míře bezpečí lidem, kteří obdělávali jejich zemi.

2.3 Kapitalismus

Kapitalismus je často považován za hospodářský řád založený buržoazní společností, který zvýhodňoval vyšší vrstvy. Oproti tzv. plánovaným ekonomikám, ve kterých jsou pravidla ekonomického života stanovena státem, je systémem postaveným na principu soukromého vlastnictví, nabídky a poptávky. Tuto část diplomové práce ale nebudeme věnovat jen čistě ekonomickým problémům. Pokusíme se prozkoumat také, jaký vliv měl na vznik a rozvoj kapitalismu náboženský život.

⁶⁶ Srov. PILIKOWSKI, J., *Wiedza obywatelska – podstawowe wiadomości o państwie, społeczeństwie i polityce*. s. 90.

⁶⁷ Srov. tamtéž. s. 90.

⁶⁸ KOL. AUTORŮ., *Malý encyklopedický slovník A-Ž*, Praha, ACADEMIA, nakladatelství československé akademie věd 1972. s. 312.

Průzkum ekonomických dějin nám dovoluje tvrdit, že náboženství měla od staletí vliv na způsob fungování člověka v hospodářské oblasti. Všude tam, kde člověk něco vytvářel a kde obchodoval, vznikala potřeba zavedení určitých pravidel. Vznikaly také otázky, jakým způsobem ekonomická aktivita člověka působí na život a vývoj společnosti.⁶⁹ Náboženství, která jsou nositeli určitých hodnot, vytvářela kulturu společnosti také v ekonomické oblasti.

Z toho důvodu vznikají otázky: Jakým způsobem náboženství ovlivnilo kapitalismus? Na kolik se „*homo oeconomicus*“ řídí náboženskými pravidly? Na tyto otázky se pokusíme odpovědět pomocí analýzy děl vybraných autorů.

2.3.1 Adam Smith a Bohatství národů

Za zakladatele teorie kapitalismu je považován skotský filozof Adam Smith. Jeho hlavním teoretickým dílem v rámci této tematiky je „*Bohatství národů*“ (1776). Toto dílo ovlivnilo způsob myšlení následujících generací ekonomů.⁷⁰ Vysvětluje, že volný obchod, tržová výměna, soukromé vlastnictví a konkurence přispívají k bohatství národů.⁷¹ Smith vidí bohatství národa v lidské práci, iniciativě a tvořivosti. Je známý formulací tzv. neviditelné ruky trhu:

„Každý jednatel se snaží využít svůj kapitál tak, aby vytvořil, co největší hodnotu. Obvykle přitom nezamýšlí podporovat veřejný zájem a ani neví, v jaké míře jej podporuje. Sleduje jen svůj vlastní zájem, svoje vlastní výhody. Přitom ho však jakási neviditelná ruka vede k cíli, na který vůbec nepomýšlí. Tím, že má před sebou jen vlastní zájem, slouží zájmu společnosti účinněji, než když o to vědomě usiluje.“⁷²

Zajímavý je postřeh Adama Smitha, který se domníval, že se s velkým úspěchem nesetkali právě ti, kteří se namáhali a obchodovali s vidinou všeobecného prospěchu a dobra.⁷³ Vlastní prospěch drží pohromadě celou společnost, obklopuje lidi a nutí je ke vzájemné kooperaci – s vlastním prospěchem zároveň podporovat prospěch druhého.⁷⁴

Smith za hlavní důvod ekonomické činnosti člověka považoval ekonomický zájem, a to je podnikavost, kompetentnost, spojení rizika a šetrnosti a také, dosažení zisku. Vlastní zájem se přitom nesmí provinit na morálce, musí se navzájem doplňovat.

⁶⁹ Srov. KIETLIŃSKI, K., *Etyka w biznesie i zarzqdzaniu*, Kraków, Oficyna Ekonomiczna 2005. s. 65.

⁷⁰ Srov. HOLMAN, R. A KOL., *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha, C.H. Beck 2005. s. 60.

⁷¹ Srov. SMITH, A., *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Praha, Liberální institut 2001. s. 120.

⁷² Srov. HOLMAN, R. A KOL., *Dějiny ekonomického myšlení*. s. 51.

⁷³ Srov. HÖFFNER, J., *Křesťanská nauka o společnosti*, Trnava, Dobrá kniha 2007. s. 167.

⁷⁴ Srov. tamtéž. s. 168.

2.3.2 Naboženské kořeny kapitalismu u Maxe Webera

Max Weber (1864 – 1920) je známý německý sociolog. Je autorem asi sto padesáti odborných prací, z nichž nejdůležitější je „*Protestantská etika a duch kapitalismu*“. Zkoumá v ní naboženské faktory kořenů kapitalismu a přichází s tezí, že mezi všemi naboženstvími a jejich směry, právě protestantismus nejvíce přispěl k transformaci kapitalismu.

Weber se jako sociolog pustil do práce systematického studia náboženství a vlivu křesťanství na vývoj cele západní civilizace. Proslulá *Protestantská etika a duch kapitalismu* patří k nejznámějším spisům Maxe Webera. Autor v ní přichází s velice odvážnou a inspirující teorií o vzniku kapitalismu v Evropě.⁷⁵ Předložil v ní domněnku, že existuje určitá souvislost mezi protestantismem a kapitalismem. Podle Webera vzniku „*ducha kapitalismu*“ napomohlo nové pojetí smyslu povolání, které se objevuje právě u protestantských národů. Podle něj se kapitalismus nevyvinul v jakémisi vzduchoprázdnu, ale úzce souvisel s rozvojem etiky protestantských církví.⁷⁶

Ve svém historicko-sociologickém hledání Weber narození kapitalismu situoval do šestnáctého století. Podle něj se k rozvoji kapitalismu přičinily hlavně různé protestantské denominace, které vznikaly v průběhu reformace v onom století. K hlavním protestantským směrům Weber řadil: kalvinismus, pietismus, metodismus a také baptismus.⁷⁷ „*Velký kapitalismus*“ vznikl teprve v Holandsku, pak v Anglii, a odtud expandoval do dalších evropských zemí. Weber dokonce podává důkazy o tom, že většina podnikatelů byli protestanté – kalvinisté. Podle něj právě kalvinistická víra vede člověka k jistému typu etiky, která se charakterizuje odříkáním a cílevědomou touhou po úspěchu. Vždyť kalvinisté věří, že pozemský, světský úspěch je důkazem Božího požehnání. A právě tato víra a předpoklad protestantské etiky byla podle Webera onou *duchovní silou*, ze které čerpal evropský kapitalismus.⁷⁸

Weber upozorňuje ještě na společný motiv askeze, který spojuje tyto protestantské denominace. Může se přitom zdát, že to není nový motiv. Vždyť askeze od počátku stála u základů křesťanství a distance k pozemským dobrům se vyjadřovala rozvojem řeholí různého druhu. Dějiny pozdního starověku a celého středověku jsou plny působení klášterů a společenství mnichů, která pěstovala asketické ctnosti.⁷⁹

⁷⁵ Srov. HOLMAN, R. A KOL., *Dějiny ekonomického myšlení*. s. 134.

⁷⁶ Srov. tamtéž. s. 134.

⁷⁷ Srov. WEBER, M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin, Test 1994. s. 55-56.

⁷⁸ Srov. tamtéž. s. 55-56.

⁷⁹ Srov. tamtéž. s. 57-60.

Podle Maxe Webera nastala v novověku podstatná změna ve způsobu vnímání ideálu askeze. Dříve byla askeze ctností omezenou pro úzkou skupinu řeholníků, byla pěstována v kláštorech a městský život a život feudální společnosti probíhal trochu jinak. Nebylo shromažďováno velké bohatství ani velké úspory. Doktrína Tomáše Akvinského, i když oceňovala étos práce, nezdůrazňovala potřebu práce nad rámec toho, co vyžadovaly základní potřeby člověka.⁸⁰

Nepředpokládalo se, že asketické hodnoty dnes známé, jako např. schopnost šetřit, bylo možné aplikovat v každodenním životě. Od šestnáctého století tedy dochází k přehodnocení ctnosti askeze a její nasměrování z klášterního prostředí ke světu a každodennímu životu. Protestanté rušili kláštery jako místa dle jejich názoru neúčinná. Propagovali zvláště étos práce a ctnost trpělivosti. V protestantských zemích existoval souhlas obohacování se skrze vlastní práci – bohatý člověk byl vnímán jako obdařený Boží milostí. Toto přesvědčení bylo podloženo biblickou argumentací – podobenství o talentech.⁸¹

Podle Webera faktory, které zdůrazňovaly nové náboženské směry novověku (idea askeze uvnitř světa, étos práce, schopnost šetřit), stojí u základu vývoje západního kapitalismu. Kapitalismus by se nemohl narodit, kdyby neexistovala systematická a trpělivá kumulace dober a peněžního kapitálu. Jak píše autor „*protestantská askeze (...) působila celou svou silou proti nerozvažnému používání majetku a také omezovala konzumci – zvláště luxusních dober.*“⁸²

Weber zdůrazňuje, že to právě snaha o asketickou úspornost, vytvořila potřebné podmínky pro vznik moderního kapitalismu.⁸³ Touha po mamonu byla odmítána a potírána, oproti tomu pokorné správcovství Bohem svěřeného majetku bylo morální povinností.⁸⁴ Práce byla považována v raném kapitalismu ne jako prostředek k dosažení cíle, ale jako cíl samotný.⁸⁵ Svou práci bylo nutné dělat svědomitě a co je důležité, své zaměstnání považovat za povolání. Zvláštním hříchem této nové, ještě náboženské, ale už také kapitalistické etiky, byla lenost a plýtvání časem. Člověk, který nevěnoval většinu svého času práci, není hoděn, z pohledu protestantismu, Boží milosti. Dovolené a doporučené je rozmnožování dober, ale jejich nepřiměřená konzumce je trestána. Kapitál, který člověk nevyužívá, má se určit k dalšímu rozmnožování k Boží chvále.⁸⁶

⁸⁰ Srov. GOFF, J., *Sakiewka i życie - gospodarka i religia w średniowieczu*, Gdańsk, Maramut 1995. s. 35.

⁸¹ Srov. tamtéž. s. 35.

⁸² Srov. WEBER, M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, s. 123-124.

⁸³ Srov. WEBER, M., *Autorita, etika a společnost*, s. 258.

⁸⁴ Srov. tamtéž. s. 258.

⁸⁵ Srov. WEBER, M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, s. 43.

⁸⁶ Srov. tamtéž. s. 123-124.

Je nutné zdůraznit, že práce a některé teze Maxe Webera ohledně kapitalismu, vzbuzují kontroverze a polemiku. Námitky se staví proti jeho velmi silnému přilnutí k tvrzení, že právě protestantismus přímo přispěl k rozvoji kapitalistické ekonomie. Tvrzení Webera, že jen v západní reformátorské mysli je pramen vývoje kapitalistických idejí, je příliš evropocentrické. Jak si všiml pokračovatel weberovské tradice, americký sociolog a luteránský teolog, Peter Berger: „*Východoasijským společnostem se dlouhou dobu dařilo modernizovat své hospodářství bez západních kapitalistických vlivů.*“⁸⁷ Ještě jiným skeptickým argumentem, který polemizuje s Weberovými tezemi, je konstatování, že současný kapitalismus už nemá nic společného s tím dávným, asketickým a zodpovědným kapitalismem. Současně touha po rychlém zisku stále doprovází mnoho investorů a podnikatelů. Zmizely takové etické ctnosti jako sklon k šetření a kumulace kapitálu a na jejich místo přišel systém půjček a kreditů postavených často na prázdných penězích.⁸⁸

Max Weber ve svých sociologických výzkumech náboženství zdůrazňoval především souvislost mezi náboženstvím a sociálními a ekonomickými změnami ve společnosti. Podle něj náboženství může být hnací silou společenských a ekonomických změn. Zdroj kapitalistických názorů typických pro moderní, západní společnost spatřoval zvláště v protestantském prostředí. V touze protestantských podnikatelů dosáhnout během svého pozemského života hmotného úspěchu vidí faktor, který napomohl rozmachu západní civilizace. Podle Webera to byla právě etika protestantských církví, která zbavila hromadění peněz stigmatizace a tím, že omezila spotřebu, podpořila pravidelnou akumulaci kapitálu a tak posloužila jako základna k rodícímu se kapitalismu.

2.3.3 Židé jako tvůrci kapitalismu u Wenera Sombarta

Werner Sombart (1863 – 1941) byl podobně jako Weber německým sociologem s titulem doktora ekonomických věd. Ve druhé dekádě 20. století Sombart napsal knížku „*Židé a moderní kapitalismus.*“ Vložil v ní konkurenční tezi vůči tezi Maxe Webera o protestantských kořenech kapitalismu. Podle jeho názoru rozvoji kapitalistické mentality napomohly vlastnosti, které existovaly už v judaistickém náboženství.⁸⁹ Podle Sombarta byli Židé „*zakladateli moderního, celosvětového obchodu, moderní finanční ekonomiky, burzy*

⁸⁷ Srov. BERGER, P., *Rewolucja kapitalistyczna. Pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, Warszawa, Oficyna Naukowa 1995. s. 345.

⁸⁸ Srov. tamtéž. s. 345.

⁸⁹ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 11.

*a všeho ekonomického života (...) byli otci svobodného obchodu a svobodné konkurence, mluvčími moderního ekonomického ducha“.*⁹⁰

Podobně jako Max Weber také Sombart hledal historický původ a zdroj vzniku kapitalismu. Oproti Weberovi jej ale našel nikoli v protestantismu, ale v židovství. Ve svém díle *Židé a moderní kapitalismus* si Sombart všiml toho, jak rozptýlenost židovského národa po celé Evropě a jeho spojení ve víře, umožnilo vytvořit mezi Židy jakousi síť obchodních spojení a ekonomických vazeb napříč celým starým kontinentem.⁹¹ Židé se stávali velkými finančními subjekty a podnikateli, byli také vynálezaví v nových nástrojích obchodu a finančnictví, což vedlo k rozkvětu židovského obchodu. Sombart dokonce podložil své hypotézy historickými fakty. Podle něj, vyhánění Židů z jižní části Evropy v 15. století, zejména ze Španělska, Itálie, Portugalska, a jejich následné stěhování do severních států jako Anglie, Holandska a Německa, způsobilo, že se centrum ekonomického růstu přesunulo do oblasti, kam Židé emigrovali a kam s sebou přinášeli *ducha kapitalismu*. Sombart se odvolává na příklad německých (Frankfurt, Hamburg) a francouzských měst (Bordeaux, Marsylie), ve kterých byl nárůst židovské populace v průběhu století spojen s ekonomickou prosperitou těchto oblastí.⁹² Důležitý byl pro německého sociologa také rozvoj Holandska, který nastal v 16. století, v době usazování se židovských uprchlíků z Portugalska v Nizozemí.⁹³ Werner Sombart prosazuje názor, že ekonomický život Evropy v 16. století a celém období raného kapitalismu byl opřen o středověká pravidla, zvyky a názory na hospodářská témata. Za nevhodné bylo považováno přebírání zákazníků obchodníkům a reklama. Jak dále píše „*právě do toho, tak silně postaveného světa spustili Židé útok a zpochybnili hospodářský pořádek a obchodní zvyky.*“⁹⁴ Agresivnější přístup Židů k obchodní práci byl úspěšnější, a jak se zdá, příznivější z perspektivy konzumenta, než pasivní, tradiční představa. Jak upozorňuje Sombart, židovský přístup k hospodaření se stal vítězným. I v současném kapitalistickém světě to, co kdysi (mezi křesťany) bylo považováno za hřích (úsilí o maximalizaci zisku, válka o zákazníka, svobodný obchod, ekonomický racionalismus atd.), je dnes skoro všemi přijímáno.⁹⁵

Jedním z faktorů, které napomohly Židům zaujmout tak důležitou roli v rozvoji kapitalismu, bylo jejich náboženství. Podle Sombarta „*židovské náboženství a kapitalismus*

⁹⁰ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 153.

⁹¹ Srov. HOLMAN, R. A KOL., *Dějiny ekonomického myšlení*. s. 134.

⁹² Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 12-15.

⁹³ Srov. tamtéž. s. 15-16.

⁹⁴ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 126.

⁹⁵ Srov. tamtéž. s. 148-149.

*charakterizují stejné ideje; jsou prodchnuty stejným duchem.*⁹⁶ Náboženství, které v životě židovského národa sehrává velkou roli, je mezi jinými postaveno na právních předpisech. Proniká celý každodenní život a má vliv na působení lidí, na jejich ekonomické rozhodování. Podle Sombarta protestantské vlastnosti existovaly už dříve v židovském náboženství.⁹⁷

Dalším argumentem, podle něhož jsou pravidla judaismu totožné s kapitalismem, je opření lidského života o smlouvu. Člověk je povinen dodržovat zákon, dát Bohu něco ze sebe; Bůh má dobré chování (v souladu s podmínkami smlouvy) odměnit. Za každý dobrý skutek náleží vhodná odměna a za zlý přiměřený trest. Sombart tvrdí, že v judaismu má vztah s Bohem formu obchodních vztahů. V judaistickém přesném odměňování dobrých a zlých skutků i v přesvědčení o neomezeném rozšiřování svých zásluh, v jejichž důsledku obdrží neomezené odměny, vidí Sombart vztah ke kapitalistické ideji vydělávání peněz.⁹⁸

Bohatství je v jistém smyslu v judaistickém náboženství podporováno. I když není přímo cílem, je považováno za znamení Boží milosti a Božího požehnání. Ve Starém zákoně najdeme více chvály na bohatství než chudobu.⁹⁹

Podle autora knihy *Židé a moderní kapitalismus* židovské náboženství také podporovalo rozvoj kapitalismu v otázce půjčování na úrok. Podle autora to vyplývalo z tzv. judaistické dvojí etiky, která byla jiná pro Židy a jiná pro ostatní národy. Zatímco půjčovat na úrok spolubratrům bylo zakázáno, lichva vůči nežidům byla podporována.¹⁰⁰

Podle Sombarta tak „*vlastnosti židovského národa jsou vhodnější než jakékoliv jiné ke splnění nejdůležitějších funkcí kapitalismu.*“¹⁰¹ Takže jejich náboženství podporuje rozvoj kapitalismu. Sombart dále tvrdí, že motorem růstu kapitalismu nebyli protestanté, ale Židé inspirovaní judaismem. Protestanté přijali ty elementy judaismu, které podporovaly kapitalismus. Primárním faktorem, který vytvořil *ducha kapitalismu*, byl judaismus, nikoli protestantismus, a právě zde se teze Sombarta a teze Webera rozcházejí.¹⁰²

⁹⁶ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 201.

⁹⁷ Srov. tamtéž. s. 189-193.

⁹⁸ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 204-208.

⁹⁹ Srov. tamtéž. s. 211-212.

¹⁰⁰ Srov. SOMBART, W., *Żydzi i życie gospodarcze*, s. 238-244.

¹⁰¹ Srov. tamtéž. s. 279.

¹⁰² Srov. tamtéž. s. 285.

2.3.4 Michael Novak a jeho Duch demokratického kapitalismu

Michael Novak se narodil v roce 1933, je americkým ekonomem a teologem. V roce 1994 obdržel prestižní Templetonovou cenu za pokrok v náboženství a práci v oblasti ekonomie a křesťanského sociálního myšlení. Je otevřeným zastáncem správně chápaného kapitalismu.

Žádný z politicko-ekonomických systémů, které utvářely podobu našich dějin, nevyšel tak převratným způsobem vstříc každodenním lidským tužbám jako demokratický kapitalismus.¹⁰³ Prodloužil průměrný lidský věk, přiblížil na dosah ruky odstranění chudoby a hladomoru, rozšířil možnosti samostatného rozhodování ve všech oblastech lidského života.¹⁰⁴

Novak oceňuje Maxe Webera za to, že upozornil na náboženský zdroj kapitalismu, na roli „*ducha*“. Nezpochybňuje také pozitivní roli některých protestantských směrů.¹⁰⁵ Protestantská kultura se zapsala do dějin tím, že usilovala o podřízení citů a vášní nadvládě organizujícího rozumu. Tento důraz měl závažné důsledky pro vznik demokratického kapitalismu.¹⁰⁶ Nicméně Weberův koncept je podle Novaka neúplný.¹⁰⁷ Novak nabízí svou alternativní teorii, která je opřena o jeho vizi katolické etiky, jež zároveň vysvětluje vznik kapitalismu a umožňuje jeho trvání v 21. století.

Podle některých názorů křesťanství, jako náboženství lásky, vylučuje ducha soutěživosti a rivality o vyšší pozici. Novak je zastáncem toho, že soutěž je něčím pozitivním a nezbytným pro vznik dalších ctností. Je přirozená, jako jsou přirozené všechny druhy sportovních soutěží. Křesťanství také v tomto ohledu není proti lidské přirozenosti.¹⁰⁸ Lidé nevyužívají své svobody stejně. Část osob rozmnožuje dané talenty od Boha a část je promarnuje. Přirozeným výsledkem je nerovnost. Jeden sluha je na tom lépe, jiný hůře. Některé panny jsou moudřejší, další hloupější (...) Apoštol Pavel svolává všechny k soutěžení tak, jak to činí on. Náboženský soucit neznamená odstranění nerovnosti.¹⁰⁹ Jak tvrdí Novak, ve společnosti opřené o poctivá pravidla, ctnostný život napomáhá dočasně prosperitě. Lidé pracovití, šetrní, stranící se závislosti mají větší šance zbohatnout než osoby líné. Jak upozorňuje americký sociolog, je logické, že ctnosti doporučené Stvůrcem samy o sobě

¹⁰³ Pozn. Novak pojmem demokratický kapitalismus rozumí sjednocení tří systémů: ekonomiky, která má převážně tržní charakter, politického zřízení, který respektuje právo jedince na život a svobodu každého člověka.

¹⁰⁴ Srov. NOVAK, M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, s. 13.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž. s. 40.

¹⁰⁶ Srov. NOVAK, M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, s. 255.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž. s. 5.

¹⁰⁸ Srov. tamtéž. s. 390-391.

¹⁰⁹ Srov. tamtéž. s. 390-391.

napomáhají dobru člověka (také pozemskému). Ve zdravé soutěživosti není nic, co by stálo v protikladu s evangeliem.¹¹⁰ Soutěžení je tak v podstatě podle Novaka ve shodě s křesťanstvím. Duch konkurence existující v kapitalismu je nezbytný k rozvoji hospodářství. Ve předkapitalistických společnostech byl statut dědičný, neexistovala tak motivace ke konkurenci, kdy byla každá snaha odkázaná na prohru.¹¹¹ Správným soutěžením je podle Novaka konkurence v morální oblasti, která charakterizuje křesťanství ale také ekonomické soutěžení na trhu nezbytné pro hospodářský růst. Také to poslední je v souladu s křesťanstvím. Není v něm nic nemorálního a ve zdravé společnosti v něm vítězí osoby morálně žijící. Správně chápané křesťanství tak spolupracuje s pro kapitalismus charakteristickým duchem hospodářské, tržní konkurence nebo mu alespoň napomáhá.¹¹²

Novakova teorie se liší od weberovské protestantské teorie – klade důraz ne na ctnost pracovitosti a šetrnosti, ale na tvořivost. Tvořivost, kreativita je součástí jak katolické teologie, tak kapitalistického systému. V katolické teologii (a původně v judaismu) je člověk stvořen jako obraz Boha-Stvořitele a má ho následovat.¹¹³ Sám proto musí být tvůrcem jako Bůh. Podle Novaka koncepce člověka jako *imago Dei* naznačuje specifické povolání – je to povolání k tvořivosti, k bytí kreativním. Max Weber opomenul tuto stránku lidského povolání, i když sehrálo větší roli v civilizační dynamice Židů a křesťanů (také v ekonomické dynamice) než askeze, o které Weber psal.¹¹⁴

Podle Novaka časová souvislost mezi vývojem kapitalismu a vznikem nových vynalezů není náhodná.¹¹⁵ Je to právě kreativita lidského úmyslu, která vyjadřuje krásu Stvořitele a je základem celého demokratického a kapitalistického řádu.¹¹⁶

Slovníkové definice kapitalismu jej definují jako systém, ve kterém je soukromé vlastnictví, tržní výměna a také akumulace kapitálu. Podle amerického autora je tato definice správná, ale nedostatečná. Soukromé vlastnictví, tržní výměna a akumulace kapitálu nejsou cizí předkapitalistickému řádu. Tím, čím se kapitalismus liší od předkapitalistických pořádků, je v něm přítomný dynamický a tvořivý faktor.¹¹⁷

Podle Novaka v současné době velkou roli ve vývoji tzv. teologie tvoření sehrál právě papež Jan Pavel II. Schopnost člověka autoreflexe, vynalézavosti a uvádění vylepšení do

¹¹⁰ Srov. NOVAK, M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, s. 390-391.

¹¹¹ Srov. tamtéž. s. 392-395.

¹¹² Srov. tamtéž. s. 395-396.

¹¹³ Srov. NOVAK, M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, s. 14-15.

¹¹⁴ Srov. tamtéž. s. 108.

¹¹⁵ Srov. NOVAK, M., *The Catholic Ethic and the spirit of capitalism*, New York, Simon & Schuster 1993. s. 24-25.

¹¹⁶ Srov. tamtéž. s. 111.

¹¹⁷ Srov. tamtéž. s. 59.

života, činí z něj *imago Dei*: obraz Boha Stvořitele. Člověk je činný způsobem plánovaným, inteligentním a tvůrčím. Rozhoduje o věcech, které se týkají jeho života. Je to teologie, kterou nabízí Jan Pavel II.¹¹⁸

V roce 1969 ve svém díle *Osoba i czyn*, Karol Wojtyła prezentoval vizi člověka jako bytosti činné, působivé, zodpovědné a tvůrčí.¹¹⁹ Tato koncepce byla v určité míře prezentovaná v papežské encyklice *Laborem exercens*. Podle Novaka papež přechází od fenomenologické koncepce člověka ke koncepci tvůrčí osoby, jak je to podáno v knize *Genesis*.¹²⁰ *Laborem exercens* je encyklikou věnovanou lidské práci, která je podle papeže osobním aktem člověka. V práci je angažováno jak tělo, tak duch. Je zúčastněným se na díle Tvůrce a jeho doplněním. Přitom důležitou roli zde sehrává lidská vynalézavost.¹²¹ Jak píše Novak, Tvůrce skryl ve stvoření nevýslovné bohatství, poklady a možnosti a povoláním člověka je jejich odhalování a uskutečňování pro společné dobro všech.¹²²

Teorie Michaela Novaka na téma náboženských pramenů kapitalismu není replikou přínosu jiných badatelů jako např. Webera nebo Sombarta, ale vyznačuje se jistou originalitou. Neneguje úplně Weberovu koncepci a roli protestantismu. Upozorňuje ale na existenci alternativního *ducha kapitalismu*, který je bližší katolické mentalitě. Myslí tím koncepci teologie stvoření, kterou rozvinul Jan Pavel II. I Novak dokazuje pozitivní vliv křesťanství na vývoj kapitalismu, ovšem nezastává názor, že pouze křesťanství bylo výlučným kulturním faktorem, který přispěl ke vzniku kapitalismu. Novak upozorňuje, že na vznik kapitalismu měla bezprostřední vliv doktrína čistého liberalismu, o které budeme hovořit v další podkapitole.

2.3.4.1 Klasický liberalismus a kapitalismus podle Michaela Novaka

Jak už bylo výše zmíněno, Michael Novak považuje za jeden z pramenů kapitalismu klasický liberalismus. Jeho základy podle Novaka spočívají ve svobodě a lidských právech.¹²³ Podle něj „*liberálem je ten, kdo má plnou úctu k jiné svobodné osobě*“.¹²⁴ Autor klade velký důraz na obhajobu volnotržního kapitalismu. Podle Novaka kapitalismus není Božím královstvím na zemi a je v tom případě nutné počítat s nedokonalostmi. Nicméně je lepší než každá jiná alternativa.¹²⁵ Pozitivní hodnocení ekonomického liberalismu vyplývá

¹¹⁸ Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, Poznań, W drodze 1993. s. 218.

¹¹⁹ Srov. WOJTYŁA, K., *Osoba i czyn*, Kraków 1985. s. 79.

¹²⁰ Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, s. 315-316.

¹²¹ Srov. tamtéž. s. 213.

¹²² Srov. tamtéž. s. 213.

¹²³ Srov. NOVAK, M., *Wolne osoby a dobro wspólne*, překl. Łuczkiwicz, G., Warszawa, Znak 1998. s. 225.

¹²⁴ Srov. tamtéž. s. 225.

¹²⁵ Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, s. 15-18.

z přesvědčení teologa, že kapitalismus je nejlepším systémem, v němž mají chudí největší šance na zlepšení své životní úrovně, a také z uznání kapitalismu za nutnou podmínku demokracie.¹²⁶ Podle něj kapitalismus dovolil dostat se v USA z bída mnoha rodinám, znásobil lidskou populaci. Pokrok byl možný díky vědě a technologii, ale kapitalismus pomohl zajistit příznivé prostředí.¹²⁷ Novak upozorňuje, že správně organizovaný ekonomický systém (kterým myslí kapitalismus) slouží nejen materiálnímu rozvoji, ale také staví kulturní základy pro politický systém.¹²⁸

Jedním z představitelů klasického liberalismu je kromě Adama Smitha, o kterém jsme hovořili již dříve a který inspiroval Novaka, John Stuart Mill.¹²⁹ Novak považuje tohoto myslitele za opravdového liberála.¹³⁰ Tento klasik liberalismu aproboval akumulaci kapitálu a chápal jej jako plod obětavosti, nikoli lakomost nebo chtivost.¹³¹ Novak oceňuje také Millovou obhajobu soukromého vlastnictví. Soukromé vlastnictví je potřebné, aby se zamezilo sporům a také k zajištění vztahu mezi pracovním úsilím a patřičnou odměnou.¹³² I přes to Mill nepovažoval práva na vlastnictví za absolutní. Zvláště vlastnictví půdy nemůže být dle Milla sacralizováno.¹³³ Pokud mluvíme o vlastnictví půdy, musíme pamatovat, že ji nestvořil člověk, je prvotním dědictvím celého lidstva. Dále Mill inspiroval Novaka v obhajobě mezinárodních obchodních vztahů. Dobra, která z nich vyplývají, nejsou jen materiálního charakteru. Obchod umožňuje setkání představitelů různých národů, Mill si všímá prospěchu, který plyne z obchodní výměny.¹³⁴ Názory Johna Stuarta Milla jsou podle Novaka důkazem šlechtnosti liberalismu. Liberalismus přispívá k tvoření světa, vzájemných vztahů opřených o morální postup, právo a oboustranný souhlas.¹³⁵

Novakova vize nábožensko-ideologických kořenů demokratického kapitalismu je velice široká. Nachází v ní místo jak pro katolické, tak pro protestantské křesťanství a také pravidla klasického liberalismu. Americký autor klade důraz na pozitivní roli a vzájemné prolínání se doktrín, které se od sebe liší.

¹²⁶ Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, s. 84.

¹²⁷ Srov. tamtéž. s. 84-87.

¹²⁸ Srov. NOVAK, M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, s. 144.

¹²⁹ Pozn. John Stuart Mill byl anglický filosof, politický ekonom a liberální politik.

¹³⁰ Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, s. 106.

¹³¹ Srov. tamtéž. s. 115-125.

¹³² Srov. tamtéž. s. 127.

¹³³ Srov. MILL, J. S., *Zasady ekonomii politycznej*, t. I. Warszawa, PWN 1965. s. 264-265.

¹³⁴ NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*. s. 139-141.

¹³⁵ Srov. tamtéž. s. 141-142.

2.3.5 Karel Marx a marxistický socialismus

V polovině 19. století vznikl jako reakce na bídu, ponižování a nespravedlnost řádu dělníků a jejich rodin (a možná především jako protest proti kapitalismu, který byl považován za příčinu této situace), socialismus. Myšlenky, které se staly základem toho filosoficko-ekonomického směru, byly dílem Karla Marxe.¹³⁶ Marx kapitalistické uspořádání světa, jednoznačně odsoudil, protože dělníkům bránil v dosažení spravedlivé mzdy za jejich práci.¹³⁷ Nákup a prodej v kapitalismu probíhal podle pravidel nabídky a poptávky. Kapitalista se bude vždycky snažit koupit práci dělníka za nejnížší možnou cenu. To způsobuje ponižování dělníků do stavu chudoby a bídy.¹³⁸

Podle marxismu existují konstantní pravidla společenského vývoje a vrcholným bodem tohoto procesu je komunismus.¹³⁹ Aby bylo dosaženo této etapy, je zapotřebí revoluční války, ve které lidstvo povede proletariát. Po zavržení kapitalismu však nezačne ihned komunismus. V první etapě se vytvoří revoluční diktatura proletariátu, která se bude vyznačovat snahou o odstranění soukromého vlastnictví, včetně vlastnictví půdy. Tyto prostředky převezme stát, který se stane jejich správcem, zřizovatelem hospodářství a jediným zaměstnavatelem.¹⁴⁰ Až po totálním vítězství nad kapitalistickými státy začíná v marxistické ideologii poslední etapa, tzv. *rajský komunismus*, který má být v jistém smyslu světským příslibem spásy pro člověka.¹⁴¹ Ačkoli se marxistická ideologie ve světě rozšířila do mnoha států, utrpěla vážný úder po rozpadu Sovětského svazu a poté, co byly odstraněny komunistické vlády východoevropských zemí v roce 1989.¹⁴² Tento ekonomický systém byl od začátku plný nedostatků, které nakonec vedly k jeho úpadku. Nyní se pokusíme o analýzu těchto nedokonalostí.

Podstatným nedostatkem marxistického socialismu je likvidace soukromého vlastnictví. Převedení soukromého vlastnictví na vlastnictví státu způsobilo nebezpečnou koncentraci moci, která přímo ohrozila lidská práva. Státní orgány se staly nejdůležitějším, a dokonce jediným zaměstnavatelem, který měl moc degradovat nebo propustit každého, kdo nějakým způsobem upadl do nemilosti.¹⁴³ Tím pádem systém, který sliboval konec vykořisťování dělníků, sám k vykořisťování přispíval.

¹³⁶ Pozn. Jeho nejznámější spisy jsou: *Komunistický manifest* (1848) a *Kapitál* (1867 – 1894).

¹³⁷ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*. s. 22.

¹³⁸ Srov. tamtéž. s. 22.

¹³⁹ Srov. HÖFFNER, J., *Křesťanská nauka o společnosti*. s. 177-179.

¹⁴⁰ Srov. tamtéž. s. 181.

¹⁴¹ Srov. tamtéž. s. 184.

¹⁴² Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*. s. 23.

¹⁴³ Srov. tamtéž. s. 25.

Socialismus rovněž nesplnil své sliby ohledně rovnosti v rozdělování majetku. Vladnoucí funkcionářská elita si pro sebe a pro své příznivce vždy zajišťovala dostatek privilegií.¹⁴⁴

Důležitým nedostatkem marxistického systému je rezignace na lidskou iniciativu a tvořivost. Na jejich místo nastupuje samočinně nebo vynuceně podřízení se příkazům shora. Svobodná tvořivost člověka postupuje místo státní kontrole. Cena, jakou člověk musí zaplatit, je veliká: odcizení pracujících vlastní práci, dalekosáhlá pasivita, ubohá tvořivost a mnoho omylů.¹⁴⁵ „*Ne všechna dobra mohou být rovnoměrně přerozdělována, není jich tolik, aby na nich mohl mít každý stejný podíl. Ne všichni pracovníci se vyznačují stejnou inteligencí, dbalostí a pracovitostí. Je tedy spravedlivé dávat každému stejnou odplatu?*“¹⁴⁶

2.4 Shrnutí

Život člověka vyžaduje určitého uspořádání, pravidel, podle kterých člověk jedná. Není tomu jinak v ekonomické oblasti. Proto v dějinách lidstva samočinně nebo plánovaným způsobem vznikaly různé hospodářské systémy. Po tisíciletí velkou část hospodářského života tvořili otroci. Také středověk se vyznačoval omezením tvůrčích hospodářských činností.¹⁴⁷ Následně člověk vyzkoušel kapitalismus také v jeho „nelidské podobě“, což určitě mělo vliv na vznik marxistické ideologie.

Diskutované náboženské a kulturní faktory kořenů kapitalismu mají velký význam. Kapitalismus je i přes četné modifikace dominantním systémem na začátku 21. století. Pochopení jeho kořenů je nezbytné k plnému pochopení dnešního světa. Navíc, pokud vezmeme kapitalismus jako pozitivní jev, tak tradice, která leží u základů kapitalismu, bude vnímána v pozitivním světle. Pokud stála u zrodu kapitalismu, tak by měla také nadále inspirovat rozvoj tohoto systému.

Představení myslitelé (Weber, Sombart, Novak) se shodují v tom, že jedním z determinantů kapitalismu bylo také náboženství. Rozdílem je výběr náboženského pramenu, kterému kapitalismus vděčí nejvíce. Weber zdůrazňoval protestantismus, Sombart judaismus a Novak oceňoval vliv katolicismu. Tato problematika v kapitole však rozhodně nebyla dostatečně vyčerpána a vyžaduje hlubší zkoumání a další zpracování.

¹⁴⁴ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*, s. 25.

¹⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 24.

¹⁴⁶ Srov. NOVAK, M., *Duch demokraticznego kapitalizmu*, Poznań, W drodze 2001. s. 226.

¹⁴⁷ Srov. PESCHKE, K. H., *Hospodářství z křesťanského pohledu*, s. 7.

3 Ekonomický liberalismus v interpretaci papeže Jana Pavla II.

Na počátku poslední dekády druhého tisíciletí zveřejnil papež Jan Pavel II. sociální encykliku *Centesimus annus* – její název odkazuje k encyklice vydané o sto let dříve *Rerum novarum* papeže Lva XIII., která byla mocným impulsem k humanizaci tržní ekonomiky a také varováním před rodícím se komunismem. *Centesimus annus*, vydána 1. května 1991, se k této tradici sociálního učení církve obrací, její poselství předává společnosti přelomu věku a tisíciletí, rovněž odhaluje „nové věci“ naší doby, označuje konec určité etapy v dějinách lidstva a zároveň ukazuje úsvit následující doby.

3.1 Sociální učení papeže Jana Pavla II. před vznikem encykliky *Centesimus annus*

Na otázku, zda je pozice Jana Pavla II. k problému politického i ekonomického systému pokračováním myšlenek jeho předchůdců nebo se vyznačuje významným vývojem, nemůžeme dát jasnou odpověď. Sám papež píše o motivech encykliky *Sollicitudo rei socialis*, která navazuje na encykliku Pavla VI. *Populorum progressio* a připomíná dvě nadčasové hodnoty učení církve – kontinuitu a obnovu.¹⁴⁸

Učení církve je neměnné ve své nehlubší inspiraci, reflexi, pravidlech hodnocení, ale zároveň je nové, když podléhá změnám, které vznikají historickými okolnostmi. Učení Jana Pavla II. je nejlepším příkladem kontinuity tradice jeho předchůdců, a současně je pokrokové v zavádění nových elementů, které jsou odpovědí na výzvy dnešního světa.

Ve své první encyklice *Redemptor hominis* Jan Pavel II. kritizoval struktury a mechanismy spojené se sférou financí a výroby jako neschopné k odstranění sociální nespravedlnosti. Rovněž uznal, že sociální pokrok musí být plánovaný a realizovaný v perspektivě všeobecného a solidárního rozvoje jednotlivých lidí i národů.¹⁴⁹

Dělníkům v São Paulu papež řekl, že postavení se na stranu ubohých je křesťanskou volbou společnosti pečující o společné dobro. Dodal, že očekávání, že vyřešení

¹⁴⁸ Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* In: *ETHOS Praca i płaca*, rok 8., 1995. nr 4. s. 33.

¹⁴⁹ Srov. JAN PAVEL II., *Redemptor hominis* ze 4. března 1979. Praha, Zvon, české katolické nakladatelství 1996. č. 16.

ekonomických a sociálních problémů nastane automaticky, je nereálné. „*Ekonomie má svoji hodnotu jen tehdy, pokud je lidská, stvořená přes člověka a pro člověka.*“¹⁵⁰

Problém práce v kontextu hodnoty lidské osoby se zvláštním ohledem na její vztah ke kapitálu papež systematicky rozvinul v encyklice *Laborem exercens*. Jan Pavel II. si na přelomu století v této encyklice připravil půdu k interpretaci tržní ekonomiky. Deklaroval prvenství práce před kapitálem. Kriticky psal o tzv. ekonomismu charakterizujícím se čistě ekonomickými kategoriemi bez ohledu na člověka.¹⁵¹

Encyklika *Sollicitudo rei socialis* neoznamuje nic nového. V této encyklice papež poukazuje na nespravedlnost v mezinárodních vztazích, jak mezi Severem a Jihem, tak mezi Západem a Východem. Papež, zdá se, má stejný distanc vůči liberálnímu kapitalismu, jako vůči marxistickému kolektivismu. Klade otázku, na kolik jsou oba systémy schopné změny a obnovy, současně na tuto otázku nedává odpověď.¹⁵² Odpověď se pokusí dát teprve encyklika *Centesimus annus*.

3.2 Důvody vzniku encykliky

Jak čteme v úvodu *Centesimus annus*, bezprostředním důvodem vzniku tohoto dokumentu, bylo sté výročí vyhlášení první encykliky papeže Lva XIII., která se široce zabývala sociální tematikou, proto se stala základem katolické sociální nauky.

Klíčovou kapitolou encykliky *Centesimus annus* je VI. kapitola, ve které nacházíme vizi člověka. Zde papež vysvětluje motivy napsání encykliky. Vyjadřuje onu zodpovědnost církve za člověka, kterou ji Kristus pověřil, aby jej vedla cestou spásy. Encyklika jako součást sociálního učení církve „*zvěstuje každému člověku Boha a mysterium spásy v Kristu a odhaluje tak člověku člověka samého. Pouze a výhradně v tomto světle se zabývá jinými otázkami.*“¹⁵³ I z tohoto úhlu pohledu je vlastně zapotřebí přistupovat k tomuto dokumentu. Papež si klade za cíl této encykliky především vyzdvihnout plodnost zásad vyslovených Lvem

¹⁵⁰ JAN PAVEL II., *Do robotników w São Paulo*, 4 lipca 1980. In: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, Lublin, Fundacja Jana Pawła II. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej 1987. cz. 2. s. 134.

¹⁵¹ Srov. JAN PAVEL II., *Laborem exercens. Encyklika o lidské práci ze 14. září 1981*. Praha, Zvon, české katolické nakladatelství 1991. č. 13.

¹⁵² Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 34.

¹⁵³ JAN PAVEL II., *Centesimus annus – k stému výročí encykliky Rerum novarum z 1. května 1991*, Praha, Zvon, české katolické nakladatelství 1991. č. 54.

XIII., které patří k obsahu učení církve a jsou tím pádem závazné pro autoritu jejího učitelského úřadu.¹⁵⁴

Nebyl to ale jediný důvod vzniku tohoto dokumentu.

Starostlivost pastýře mne však přiměla předložit kromě toho také analýzu některých událostí nejnovějších dějin. Není nutno zvláště zdůrazňovat, že pozorné sledování průběhu těchto událostí, zaměřené na poznání nových požadavků evangelizace, patří k úkolům biskupů. Tato zkoumání nechtějí ovšem vyslovit konečný soud, protože to z důvodu osobité svébytnosti učitelského úřadu církve vůbec nepatří do jejího specifického pole působnosti.¹⁵⁵

I když byla *Centesimus annus* napsaná jako vzpomínka stého výročí *Rerum novarum*, text tohoto dokumentu úzce souvisí s rozpadem komunismu. K velké debatě o ekonomických a politických příčinách úpadku reálného socialismu, vedené po celém světě, přidává Jan Pavel II. svůj originální příspěvek.

3.3 Priorita lidské osoby jako klíč k interpretaci encykliky *Centesimus annus*

Katolická církev ve svém učení zdůrazňuje, že každá lidská bytost je obdařena stejnou důstojností. Věřící mají v člověku rozpoznávat obraz Boha a také jeho prvenství mezi všemi tvory. Církev prezentuje integrální koncepci lidské osoby a tvrdí, že pouze na základě správné koncepce lidské osoby je možné budovat správné podoby hospodářství, demokracie i kultury. V eticko-kulturním dědictví celého lidstva nemůže chybět povědomí, že všichni lidé mají stejnou hodnotu, zasluhují si stejnou úctu a jsou subjekty stejných práv a povinností.¹⁵⁶

Už koncilní konstituce *Gaudium et spes* zdůrazňovala, že právě z antropologického základu musí vyrůstat potřeba zaměření všech společenských i ekonomických institucí k dobru člověka. Řád věcí má být vždy nasměrovaný na člověka jako osobu, a ne jako osobu podřízenou věcem.¹⁵⁷ Lidská osoba by měla vždycky být počátkem, subjektem a cílem všech společenských aktivit.¹⁵⁸ Takto pochopený člověk není jen individuum, protože Bůh ho skrze vykoupení svého Syna připojil k vykoupenému společenství v Kristu.¹⁵⁹ V odlišnosti a vzájemných mezilidských vztazích každý člověk přesahuje omezení svého individuálního

¹⁵⁴ Srov. CA 3.

¹⁵⁵ CA 3.

¹⁵⁶ Srov. MARIÁNSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*. In: *Atheneum kapłańskie*, zeszyt 1., styczeń-luty 2000. s. 88.

¹⁵⁷ Srov. II Vatikánský koncil, *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes* 26.

¹⁵⁸ Srov. tamtéž. 25.

¹⁵⁹ Srov. tamtéž. 24.

života a je uschopněný realizovat sebe sama v bohatství společnosti. Je totiž podle své nejnítěrnější přirozenosti bytostí společenskou.¹⁶⁰ Z tohoto těsného vztahu osoby a společnosti vzniká podle *Gaudium et spes* princip nové, spravedlivé společenské struktury.¹⁶¹ Ze sociálního učení církve a zvláště z encykliky *Centesimus annus* můžeme odvodit nutnost změny současných ekonomických systémů, kterou můžeme pojmenovat termínem humanizace ekonomiky.¹⁶² Také papež Jan Pavel II. často zdůrazňuje prioritní charakter lidské osoby, jak ve svých promluvách, tak i v sociálních encyklikách.

Existují jistá základní lidská práva, která není možné vzít žádnému člověku, protože jsou zakořeněna v jádru lidské přirozenosti (...) Tyto zákony stanoví základ a míru každé lidské společnosti i organizace. Úcta ke každému člověku, k jeho důstojnosti i právům musí být vždycky inspirací a pravidlem, které vede vaše úsilí k posílení společnosti.¹⁶³

Důstojnost člověka je důležitější než jakákoliv společenská, ekonomická nebo politická struktura. Tvůrcem, středem i cílem celého společensko-hospodářského života je člověk, celý člověk. Církev zdůrazňuje prioritní hodnotu nepsaného práva lidského svědomí, které je základem života ve společnosti. Antropologické pravidlo je základem sociálního učení církve.¹⁶⁴ Z předpokladu důstojnosti lidské osoby se odvozuje opozice církve vůči „divokému“ kapitalismu, rovněž pravidlo prvenství osoby nad věcmi a práce nad kapitálem. Působení člověka je pokaždé prvotní, vůdčí příčinou, zatímco kapitál tvořící skupinu produkčních prostředků nadále zůstává jen prostředkem nebo nadřazenou příčinou procesu produkce.¹⁶⁵

Výše uvedené tvrzení je základem nového společenského řádu. Člověk nemůže být redukován na pouhý element společenských vztahů. Tehdy přichází o svoji subjektivitu, autonomii i schopnost k morálnímu rozhodování. Člověk musí být „cestou“ i „cílem“ jakékoliv ekonomické aktivity, proto je základním problémem společensko-ekonomického vývoje správná koncepce lidské osoby. Neuznání tohoto elementárního pravidla je pramenem sociálních nepokojů.¹⁶⁶ Práva lidského svědomí musí být opět plně respektována.¹⁶⁷ Hlavním bohatstvím člověka je člověk sám, každý člověk nezávisle na náboženské, třídní a společenské příslušnosti. Člověk v sobě nosí obraz Boží, a proto zasluhuje nejvyšší respekt.

¹⁶⁰ Srov. II. Vatikánský koncil, *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes* 12.

¹⁶¹ Srov. KAWECKI, W., *Z jakim ładem społeczno-gospodarczym w trzecie tysiąclecie*, s. 572.

¹⁶² Srov. tamtéž. s. 572.

¹⁶³ *L'Osservatore Romano* 19(1998), polské vydání, nr 5-6, s. 17.

¹⁶⁴ Srov. MARIAŃSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 89.

¹⁶⁵ Srov. LE 12.

¹⁶⁶ Srov. KAWECKI, W., *Z jakim ładem społeczno-gospodarczym w trzecie tysiąclecie*, s. 572-573.

¹⁶⁷ Srov. CA 29.

3.4 Teologie tvoření podle Jana Pavla II.

V encyklice *Centesimus annus* vidí někteří z ekonomických badatelů finální ano pro kapitalismus.¹⁶⁸ Jan Pavel II. rozvíjí teologii tvoření. Papež píše o lidské inteligenci, která dovoluje odhalit výrobní možnosti zemí¹⁶⁹, o spolupráci člověka a Boha v tvoření světa¹⁷⁰, v níž člověk využívá svůj rozum a darovanou svobodu.¹⁷¹ V textech této encykliky si můžeme všimnout zajímavé papežské logiky: vede od obrazu Stvořitele, vrytého do duše každé lidské osoby, do práce, která vyplývá právě z tohoto pramenu. Od plodného, tvůrčího úmyslu Boha k využití lidské inteligence a možnosti volby ve své iniciativě a podnikavosti.¹⁷²

Encyklika *Centesimus annus* upozorňuje na roli toho, čemu se říká lidský kapitál, který je hlavním pramenem bohatství v současném světě. Tato forma kapitálu, lidská kreativita, věda a z ní vyplývající objevy, tvoří nový druh vlastnictví. Podle Jana Pavla II. je důležitější než přírodní zásoby. S papežským souhlasem je také spojeno schválení zařazení podnikavosti a práva na ekonomickou iniciativu.¹⁷³

3.5 Hodnocení reálného socialismu a tržní ekonomiky

Sociální učení Jana Pavla II., jediného papeže, který zakusil reálný socialismus, se na začátku jen částečně týkalo problému socialismu a komunismu. Až do úpadku těchto systémů papež nevydal žádný dokument, který by přímo popisoval tuto problematiku, přesto však byla přítomná v jeho učení. Kritika socialismu byla od začátku opřena na personální vizi lidské osoby, která byla antitezí marxistické vize člověka. Potvrdil to také papež po úpadku daného systému v encyklice *Centesimus annus*. Encyklika však není dokumentem, který se věnuje jen socialismu. Za cíl si také klade prozkoumat, zda po úpadku socialismu můžeme vítězem v ekonomické oblasti prohlásit kapitalismus.

3.5.1 Reálný socialismus

Encyklika *Centesimus annus* byla vyhlášena v roce 1991, v roce stého výročí *Rerum novarum*. Pouze dva roky předtím se zhroutilo velké impérium, jehož ekonomika stála v opozici vůči kapitalismu. Tak blízký konec nepředpověděl ani sám papež, což je možné odvodit z četby *Sollicitudo rei socialis*. Zdá se, že v této encyklice Jan Pavel II. vyzýval

¹⁶⁸ Pozn. Jedním z nich je Michael Novak, o kterém jsme pojednávali ve druhé kapitole této práce.

¹⁶⁹ Srov. CA 32.

¹⁷⁰ Srov. tamtéž. 37.

¹⁷¹ Srov. tamtéž. 43.

¹⁷² Srov. NOVAK, M., *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, s. 322.

¹⁷³ Srov. tamtéž. s. 324-325.

liberální kapitalismus i reálný socialismus k reformě skrze odmítnutí všech elementů, které jsou v rozporu s křesťanskou vizí.¹⁷⁴

Události, ke kterým došlo, byly ještě v roce 1991 příliš čerstvé a v mnoha prostředích ještě doznávaly projevy radosti největších odpůrců komunismu. V *Centesimus annus* je mezi řádky patrná satisfakce papeže z úpadku komunismu, tím spíše, že celou jednu kapitolu věnoval průlomovému roku 1989, což je v takových dokumentech neobvyklou skutečností. Liberální kapitalismus se tehdy jevil jako vítězný model.¹⁷⁵ Když papež mluvil o úpadku reálného socialismu, podrobil tuto skutečnost hluboké analýze jeho příčin. Základní chyba socialismu má charakter antropologický.¹⁷⁶ Ve skutečnosti zkoumá člověka jako jedince, jako prostý element a část sociálního organismu tak, že dobro jednotky je úplně podřazené fungování ekonomicky-sociálního mechanismu. Na druhou stranu podtrhuje, že dobro jedince je možné realizovat bez ohledu na jeho odpovědnost za volbu dobra nebo zla.¹⁷⁷

Úpadek reálného socialismu znamenal odstranění veliké překážky pro integrální rozvoj všech lidí, kteří byli oběťmi tohoto typu totalitarismu, a znamenal počátek nového období v dějinách. Hlavním problémem pro papeže byla tehdy, jako i dnes, ochrana lidské osoby a jejích práv.¹⁷⁸ Na konci první kapitoly, ve které je řeč o trvalém učení encykliky *Rerum novarum*, Jan Pavel II. píše:

Již nyní je však třeba konstatovat, že jádro encykliky tvoří a tuto encykliku stejně jako celé sociální učení nejnitterněji určuje správné pojetí lidské osoby a její jedinečné hodnoty, neboť člověk je jediný tvor na zemi, kterého Bůh chtěl pro něj samého. Stvořil ho k obrazu svému (...) a propůjčil mu tím nesrovnatelnou důstojnost, na níž encyklika opakovaně tak důrazně trvá.¹⁷⁹

Ve skutečnosti, jak tvrdí papež, je osou každé kultury postava člověka vůči největšímu tajemství: tajemství Boha.¹⁸⁰ Logickým důsledkem popření Boha je to, že se lidé považují za vlastníky tajemství, které jim má dovolit uspořádat tak dokonalou společnost, že by v ní nebylo místa pro zlo. V takové situaci se politika stává místem světského náboženství, schopného stvořit ráj na zemi a zároveň otevírá cestu k nejhoršímu zlu: k opovržení lidskou osobou, autonomního subjektu morálních rozhodnutí povolaného k budování řádu ve

¹⁷⁴ Srov. JAN PAVEL II., *Sollicitudo rei socialis – O starosti církve o sociální otázky z 30. prosince 1987*. Praha, Zvon, české katolické nakladatelství 1996. č. 21.

¹⁷⁵ Srov. RESTREPO, S. B., *Odczytując Centesimus annus w nowym tysiącleciu*. In: *Spoleczeństwo – studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła*, Rok X (2001) nr 3. s. 390.

¹⁷⁶ Srov. CA 13.

¹⁷⁷ Srov. tamtéž. 13.

¹⁷⁸ Srov. RESTREPO, S. B., *Odczytując Centesimus annus w nowym tysiącleciu*. s. 391.

¹⁷⁹ CA 11.

¹⁸⁰ Srov. CA 24.

společnosti.¹⁸¹ Jak dále píše papež „*Popírání Boha olupuje osobu o její kořeny a vede tak ke společenskému řádu neuznávajícímu důstojnost a odpovědnost lidské osoby.*“¹⁸²

Jako jednu z příčin pádu socialistického systému papež v komentáři k událostem roku 1989 ve východní Evropě označil porušování pracovních práv. Jako druhou: nevhodnost hospodářského systému, chápaného ne jako technický problém, ale spíše jako důsledek porušování lidských práv, především hospodářské iniciativy, soukromého vlastnictví a široce pojímané svobody v hospodářské oblasti.¹⁸³ Zároveň si Jan Pavel II. všiml, že sociální řád bude natolik trvalý, nakolik vezme v úvahu, že se člověk řídí v životě osobními zájmy a sociální systém, který bere v potaz pravdivou přirozenost člověka, přispívá k plodné koordinaci osobních zájmů se zájmy lidstva obecně. Zastoupení individuálního motivu zisku byrokratickým systémem kontroly zbavuje člověka iniciativy i tvůrčí kreativity.¹⁸⁴

Ve stavu krize marxismu nabídl Jan Pavel II. sociální doktrínu církve, ve které podtrhl roli práce vůči kapitálu – práci, jejímž důležitým elementem je schopnost iniciativy a podnikání, a též roli vlastnictví, chápaného jako vlastnictví vědy, techniky a dovedností. Je to potvrzení toho, že další papežské encykliky pojednávají o konkrétní sociální, politické a ekonomické realitě. *Centesimus annus* je odpovědí na situaci, která vznikla z důvodu úpadku centrálně řízeného hospodářství ve východní Evropě a velké diskuze o trhu jako mechanismu regulace hospodářství protikladného k mechanismu centrálně řízeného.¹⁸⁵

3.5.2 Tržní ekonomika

Jan Pavel II. v *Centesimus annus* přináší různé způsoby reakce kapitalismu na komunismus. Kapitalismus chtěl porazit komunismus dvěma způsoby:

- a. Budováním „*demokratické společnosti, která se řídila sociální spravedlností a brala komunismu jeho revoluční potenciál založený na vykořisťovaných a utlačovaných masách.*“¹⁸⁶

¹⁸¹ Srov. RESTREPO, S. B., *Odczytujac Centesimus annus w nowym tysiącleciu*, s. 391.

¹⁸² CA 13.

¹⁸³ Srov. CA 24.

¹⁸⁴ Srov. tamtéž. 24.

¹⁸⁵ Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 35.

¹⁸⁶ CA 29.

- b. Skrze vývoj materialistické společnosti. „*Ta se snaží porazit marxismus v rovině ryziho materialismu tím, že ukazuje, že společnost s hospodářstvím volného trhu může lépe zaručit uspokojování materiálních potřeb člověka než komunismus.*“¹⁸⁷

O prvním způsobu vypovídá papež s pochopením a podporuje ho. Druhou cestu ostře kritizuje. V první nabídce oceňuje pozitivní roli tržního hospodaření.¹⁸⁸ Papež zástává názor, že jak na úrovni jednotlivých států, tak na úrovni mezinárodních vztahů, je volný trh nejlepším nástrojem k tomu, abychom správně využívali zdroje a uspokojovali lidské potřeby.¹⁸⁹

3.5.2.1 Trh jako mechanismus přerozdělování a distribuce zdrojů

Jan Pavel II. parafrázujíc *Rerum novarum* uznává, že bezpochyby existuje oprávněný, odůvodnitelný prostor pro vznik hospodářské svobody, do které stát nemůže zasahovat. Stát má však důležitý úkol; stanovit právní rámec, ve kterém se může rozvíjet celý hospodářský život. Tím vytváří základy pro svobodné hospodářství a ekonomický život, který spočívá v určité rovnosti všech zúčastněných, takže jeden nemá tak velkou moc, aby mohl druhého prakticky odsoudit k otroctví.¹⁹⁰

V *Centesimus annus* prošel Jan Pavel II. od obecných požadavků sociální spravedlnosti k bližší specifikaci sociálně-ekonomického systému, který je v souladu s požadavky sociální nauky církve.¹⁹¹ Trh byl identifikován jako vhodný mechanismus pro regulaci ekonomiky. Nová situace, která po pádu komunismu nastala, způsobila, že vedle termínů, které tradičně vystupovaly v sociální nauce církve spojené s problémem ekonomických systémů, takových jako „*socialismus*“, „*kapitalismus*“, „*kolektivismus*“, „*individualismus*“, „*liberalismus*“, se objevují termíny „*trh*“ a také „*tržní hospodářství*“. Tyto termíny jsou dokonce zkoumány nejen z pohledu sociálně-morálního, ale také čistě ekonomického.¹⁹² Zatímco doposud papežové zdůrazňující sociální aspekt, silně obhajovali soukromé vlastnictví jako soulad s přírodním zákonem, teď získal akceptaci také trh, jako

¹⁸⁷ Tamtéž 30.

¹⁸⁸ Srov. BIESAGA, T., *Nauka Kościoła wobec wolnego rynku*. In: *Chrześcijanin wobec zagadnień społecznych*, Kraków, Wydawnictwo św. Stanisława BM AK 2002. s. 55.

¹⁸⁹ Srov. CA 34.

¹⁹⁰ Srov. tamtéž. 24.

¹⁹¹ Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II*. s. 35.

¹⁹² Srov. tamtéž. 35.

místo přerozdělování a distribuce zdrojů.¹⁹³ Zdá se tedy, že volný trh je nejúčinnějším nástrojem k využívání zdrojů a nejlepšímu uspokojování potřeb.¹⁹⁴

V analýze papežského učení na téma volného trhu a celé ekonomické činnosti je třeba poznamenat, že Jan Pavel II. v něm zvláště silně podtrhuje společenský rozměr. Volný trh je pro něj především setkávání osob. Je místem, ve kterém se svobodná vůle jednoho člověka setkává se svobodnou vůlí druhého.

Hospodářský řád společnosti postavený na koncepci soukromého vlastnictví umožňuje kontinuální výměnu zboží i služeb. Jan Pavel II. zdůrazňuje, že rozdělení vlastnictví mezi mnoho subjektů vede k tomu, že každý, kdo touží po uspokojení vlastních potřeb, musí spolupracovat s jinými a nutná výměna mezi lidmi se odehrává na principu svobodné smlouvy. Papež tak uznává etickou hodnotu volného trhu a v jeho rámci také podnikání. Na druhé straně je papežovo akceptování trhu podmíněno mnoha důležitými výhradami. Papežská omezení využívání pravidel volného trhu jsou tak rozsáhlá, že ortodoxní příznivec volného trhu může namítnout, že omezují ona dobra využívání tržního systému.

Volný trh nesplňuje kritéria sociální nauky církve, pokud se jedná o rozdělování bohatství. Ani funkce výměny ani motivační funkce trhu nejsou nejdůležitější z pohledu nauky církve, která jednoznačně formuluje zásadu priority morálních hodnot před hodnotami ekonomickými.¹⁹⁵ Jak papež Jan Pavel II. píše:

Ještě před logikou výměny stejných hodnot a forem spravedlnosti, jimiž se tato výměna řídí, existuje něco, co člověku přísluší jako člověku, neboli na základě jeho jedinečné důstojnosti. Toto něco, co mu patří, je nerozlučně spjata s možností přežít a aktivně přispět k obecnému blahu lidstva.¹⁹⁶

Papež nesouhlasí s rozdělením bohatství na základě živelné hry trhu. To znamená, že je mu cizí koncepce komutativní spravedlnosti, která je charakteristická pro „*dogmatický liberalismus*“. Papežovi je bližší názor příznivců distributivní spravedlnosti, kteří si myslí, že rozdělování má být uskutečňováno na základě morálních pravidel a norem a snaží se o větší materiální rovnováhu. Papež chce zdůraznit, že trh není jen divokým prostorem, kde se setkává poptávka s nabídkou. Volný trh má své hranice. Nelze pomocí mechanismu volného trhu uspokojit společné a kvalitativní potřeby. Existují statky, které nesmějí být prodávány ani kupovány, protože to vylučuje jejich povaha a koncepce. Tržní mechanismy v sobě skrývají

¹⁹³ Srov. tamtéž. s. 35.

¹⁹⁴ Srov. CA 46.

¹⁹⁵ Srov. GODŁÓG-LEŃGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 36.

¹⁹⁶ Srov. CA 46.

nebezpečí „zbožštění trhu“, který ignoruje existenci statků, jež podle své povahy nemohou být a ani nejsou pouhým zbožím.¹⁹⁷

3.5.2.2 *Soukromé vlastnictví*

Důležitá role soukromého vlastnictví pro rozvoj společnosti je oceněna už v *Rerum novarum* Lva XIII. Také Jan Pavel II. se k tomuto tématu vyjadřoval už ve své encyklice *Laborem Exercens*, kde píše, že aby zdroje, které člověk dostal od Boha, mohly nést své plody, člověk se musí zmocnit malých částí mnohotvárného bohatství přírody. Přivlastňuje si ji a dělá si z ní své pracoviště.¹⁹⁸ O důležitosti, jakou připisuje Jan Pavel II. soukromému vlastnictví, svědčí fakt, že této problematice věnuje v *Centesimus annus* hodně prostoru – jak v úvodu odvolávajíc se ke Lvu XIII., tak ve čtvrté kapitole pod názvem „*Soukromé vlastnictví a univerzální určení statků*.“

Je vhodné připomenout, že soukromé vlastnictví není absolutním dogmatem a v některých případech je možné toto právo omezit. Společné dobro někdy vyžaduje, aby soukromý majetek byl vyvlastněn, brání-li společné prosperitě. Křesťanská tradice toto právo nikdy nepodporovala jako absolutní a neměnné pravidlo. Vždycky je chápala v kontextu všeobecného práva všech na užívání bohatství celého stvoření.¹⁹⁹ V *Centesimus annus* Jan Pavel II. tento názor svých předchůdců k soukromému vlastnictví podtrhuje a tvrdí, že soukromé vlastnictví je nutností, ale zároveň je ohraničeno.

Základem tržního ekonomického systému je soukromé vlastnictví.²⁰⁰ Když papež odůvodňuje existenci soukromého vlastnictví, odkazuje je k osobě. Měřítkem, které určuje veškerou ekonomickou aktivitu, je člověk. Je podle papeže stvořený ke svobodě a soukromé vlastnictví mu dává prostor potřebný k osobní i rodinné samostatnosti a určitým způsobem rozšiřuje i autonomii lidstva.²⁰¹ Soukromé vlastnictví umožňuje člověku zodpovědnou práci a skrze ně také zodpovědné vykonávání osobních i společenských povinností a rovněž aktivní účast na tvorbě společnosti a kultury.²⁰² Individuální vlastnictví provází také větší efektivita a hospodárnost. Ve skutečnosti se člověk lépe stará o to, co je jeho, než o to, co je společné.

¹⁹⁷ Srov. CA 53.

¹⁹⁸ Srov. LE 12.

¹⁹⁹ Srov. LE 14.

²⁰⁰ Srov. NOVAK, M., *Oddolny rozwój ekonomiczny*. In: *ETHOS Praca i plac*, rok 8., 1995 nr 4. (32) s. 20.

²⁰¹ Srov. CA 30.

²⁰² Srov. RAUSCHER, A., *Własność prywatna w służbie człowieka pracującego*. In: NOVAK, M., RAUSCHER, A., ZIĘBA, M., *Chrześcijaństwo, demokracja, kapitalizm*, Poznań, W drodze, 1993, s. 76.

Zbavení člověka soukromého vlastnictví je v rozporu s jeho důstojností, ohrožuje společenský život. Papež podtrhuje, že člověk, který nemá vůbec nic, o čem by mohl říct, že je jeho vlastním, a ani nemá žádnou možnost si zajistit obživu vlastním přičiněním, se stává zcela závislým na určitých společenských mechanismech a co důležité, je závislý na těch, kdo je kontrolují. Je pro něj mimořádně obtížné uvědomovat si svoji lidskou důstojnost. A právě tím způsobem se zatarasuje cesta, která vede k formování pravého lidského společenství.²⁰³ Díky soukromému vlastnictví, člověk zachovává a potvrzuje sebe jako ten, který vládne nad světem.²⁰⁴ Soukromé vlastnictví zabezpečuje tvůrčí subjektivitu člověka. Zbavený vlastnictví se stává otrokem centrálně řízeného systému. Ve společnosti, v níž vládne kolektivní vlastnění, se rodí pasivita, závislost a podřízenost vůči byrokratickému aparátu.²⁰⁵ Papež ale zároveň připomíná, že vlastnictví výrobních prostředků, jak v průmyslu, tak v zemědělství, je oprávněné tehdy, slouží-li práci, která přináší užitek všem. Naproti tomu je neoprávněné vlastnictví, které není zhodnocováno nebo takové, které brání v práci ostatních a má za cíl dosáhnout zisku (...) ze spekulací a z rozbíjení solidarity ve světě práce. Takové vlastnictví, podtrhuje dále papež, nemá žádné oprávnění a je zneužíváním Boha a každého člověka.²⁰⁶ Tyto úvahy musíme aplikovat na nové, papežem rozpoznávané formy vlastnictví.

V souvislosti se soukromým vlastnictvím papež upozorňuje na to, že existuje ještě jiná forma vlastnictví, která je neméně významná než vlastnictví půdy. Papež tím myslí především vlastnictví vědomostí, techniky a dovedností.²⁰⁷ Zatímco dříve rozhodujícím výrobním faktorem v životě člověka byla půda a později také kapitál chápaný jako souhrn všech strojů a výrobních prostředků, dnes je stále více rozhodujícím faktorem sám člověk, neboli jeho inteligence, která se projevuje ve formě vědeckého poznání, schopnosti přemýšlení, schopnosti organizovat práci ve společenství a schopnosti rozpoznávat a uspokojovat potřeby jiných.²⁰⁸ Papež dále poukazuje na podstatnou věc. „*Nejdůležitějším zdrojem pro člověka je spolu se zemí člověk sám.*“²⁰⁹ Ve skutečnosti země bez člověka, bez jeho intelektu odhalujícího její možnosti, země bez lidské práce nevytvoří žádné bohatství. Zvláště dnes je vidět jaká hodnota se připisuje lidskému kapitálu a jaké úsilí se věnuje dobrému vzdělávání zaměstnanců.

²⁰³ CA 12.

²⁰⁴ Srov. LE 12.

²⁰⁵ Srov. SRS 15.

²⁰⁶ Srov. CA 43.

²⁰⁷ Srov. tamtéž. 32.

²⁰⁸ Srov. tamtéž. 32.

²⁰⁹ Srov. tamtéž. 32.

Proto na státní administrativě spočívá povinnost zabezpečení soukromého vlastnictví s pomocí moudrých zákonů, protože ani spravedlnost ani společné dobro nikoho neopravňují ke zneužívání nebo zabavení majetku z jakéhokoliv důvodu.²¹⁰

3.5.2.3 Zisk

Jan Pavel II. nepopírá pozitivní funkce zisku. Idea volného trhu zbavená komerčního elementu by byla něčím absurdním. Touha po zisku není špatná. Zisk je dokonce povinností v takové míře, jakou stanoví indikátor dobrého fungování subjektu ekonomického života.²¹¹ Zisk svědčí o tom, že výrobní faktory byly správně využité.

Zisk ale nemůže být jediným kritériem hodnocení ekonomického života.²¹² Podnik jako společenství lidí, kteří různým způsobem touží po uspokojení svých základních potřeb, a zároveň tvoří skupinu, která slouží celé společnosti, musí brát v potaz faktory lidské i morální.²¹³ S vytvářením zisku se pojí také jiné morální faktory, které jsou, stejně jako zisk, pro život podniku důležité. Účelem podnikání, jak píše papež, není jen vytvářet zisk, ale i uskutečňování společenství lidí, kteří se různými způsoby snaží uspokojit své základní životní potřeby.²¹⁴ Papež, který hlásí prvenství etiky před technikou, osoby vůči věcem i ducha vůči materii, podtrhuje, že člověk nemůže být otrokem ekonomických vztahů a pravidel. Civilizace čistě materialistického profilu odevzdává člověka do takového otroctví.²¹⁵ Ničím nenasměrovaná pravidla trhu jsou „slepá“ zvláště k široce chápanému humanitárnímu poli, k potřebám chudých, trpících z důvodů chybějících materiálních prostředků a rovněž chybějících znalostí a dovedností.²¹⁶

3.5.2.4 Zodpovědnost státu

V souvislosti problému omezení volného trhu Jan Pavel II. píše:

Je úkolem státu starat se o obranu a ochranu společných statků jako je přirozené a lidské životní prostředí, jejichž zachování nemohou zaručit pouze tržní mechanismy. Stejně jako měl stát v dobách starého kapitalismu povinnost hájit základní práva práce, má nyní spolu s celou společností vzhledem

²¹⁰ Srov. KAMPKA, F., *Etyczny wymiar własności prywatnej*. In: *ETHOS Praca i płaca*, rok 8., 1995. nr 4. (32), s. 58-59.

²¹¹ Srov. Promluva během setkání s představiteli světa práce v Como 5.5.1996. In: *L' Osservatore Romano* 17. (1996), nr 7-8. s. 21-22.

²¹² Srov. CA 35.

²¹³ Srov. MARIANŃSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 92.

²¹⁴ Srov. CA 35.

²¹⁵ Srov. RH 16.

²¹⁶ Srov. tamtéž. 33.

k novému kapitalismu povinnost hájit společné statky, které mimo jiné vytvarují rámec, v němž jedině může jednotlivec uskutečňovat spravedlivým způsobem své osobní cíle.²¹⁷

Podle Jana Pavla II. to znamená, že péče o morální kvalitu mezilidských vztahů a důstojnost člověka někdy vyžadují omezení rozsahu působení volného trhu. Ale v *Centesimus annus* nalezneme takový způsob interpretace role státu v hospodářství, který se zdá být v souladu s liberální vizí:

Hospodářství, zvláště pak tržní hospodářství, se nemůže odehrávat v institucionálním, právním a politickém vakuu. Naopak, předpokládá jistotu individuální svobody a vlastnictví, jakožto i stabilní měnu a výkonné veřejné služby. Hlavním úkolem státu proto je zaručovat tuto jistotu tak, aby ten, kdo pracuje a vyrábí, mohl užívat plodu své práce a byl motivován k tomu vykonávat ji efektivně a řádně.²¹⁸

Papež dodává, že stát by měl bdít nad realizací lidských práv v hospodářské oblasti, ale dále vysvětluje, že hlavní zodpovědnost nespočívá na státních institucích, ale na konkrétních lidech, skupinách a sdruženích. Je to jejich, nikoli státní, prvořadá zodpovědnost v této oblasti.

Prvořadou odpovědnost v této oblasti však nenese stát, nýbrž jednotlivé skupiny a sdružení, na něž se společnost dělí. Stát by nemohl přímo zajistit právo všech občanů na práci, aniž by organizoval veškerý hospodářský život a potlačoval svobodnou iniciativu jednotlivců.²¹⁹

Papež podtrhuje, že tehdy, když jsou soukromé aktivity nedostačující, je jeho povinností vytvářet podmínky poskytující práci a taktéž, že stát může splňovat zástupní funkci, jsou-li nestátní sektory příliš slabé. Zároveň připomíná, že státní intervence by měly být, pokud to jde, omezené časově.

Takovéto intervence, k nimž vedou naléhavé důvody obecného blaha, však musejí být časově co nejvíce omezeny, aby uvedené skupiny a systémy trvale nezbavovaly jejich vlastní pravomoci a aby nadměrně nevětšovaly rozsah státních zásahů. To by škodilo jak hospodářské, tak občanské svobodě.²²⁰

Bezprostředně po těchto připomínkách následuje kritika přílišného intervencionismu posledních let na celém světě, což vedlo k novému typu státu tzv. „sociálnímu státu“, který, jak papež podotýká, olupuje společnost o její zodpovědnost, působí ztrátu lidského angažmá a přebujelost státního aparátu, která vede ne ke službě člověku, ale zpravidla k byrokracii.²²¹

²¹⁷ Srov. RH 40.

²¹⁸ Srov. tamtéž. 48.

²¹⁹ CA 48.

²²⁰ tamtéž. 48.

²²¹ Srov. tamtéž. 48.

3.5.2.5 Role pracovních odborů

Pracovní odbory jsou pro Jana Pavla II. něčím víc, než jenom nástrojem vyjednávání; jsou místem, kde se může uplatnit dělníkova osobnost.²²² Papež upozorňuje, že ještě dnes je v mnoha státech lidská práce pouhým zbožím, je také zneklidněn oslabením vyjednávací schopnosti dělnických odborů, a proto tvrdí, že zde je široký prostor působení pro odbory a pro další organizace dělníků, které hájí jejich práva a chrání jejich subjektivitu, otevírá se velký a plodný prostor pro nasazení a boj ve jménu spravedlnosti. Tyto organizace zároveň mají současně velkou, významnou kulturní a společenskou úlohu, neboť přispívají k tomu, aby se dělníci mohli plnohodnotně a důstojně podílet na životě celého národa a mohli přispívat k jeho rozvoji.²²³

Nejde tady o nějaký ideální boj, ale o boj proti hospodářskému systému, který chce udržet jen absolutní nadvládu kapitálu, vlastnictví výrobních prostředků a půdy nad svobodnou a tvůrčí prací člověka.²²⁴ Nejdůležitější úloha odborů spočívá především ve vyjednávání minimální mzdy a pracovních podmínek.²²⁵

3.5.2.6 Problém globalizace

V posledních letech se dovršuje skutečná revoluce ve společenské i hospodářské oblasti. Globalizace ekonomiky i financí je už realitou. Nese s sebou starosti, ale také obavy, šance, ale také nebezpečí. V encyklice *Centesimus annus* se Jan Pavel II. pozitivně vyjadřuje k procesům hospodářské globalizace a zdůrazňuje, že dnes všichni stojíme před takzvanými, celosvětovými bankami. Tento trend, jak dále píše Jan Pavel II., jistě nelze zavrhnout, když obsahuje mimořádné možnosti zvýšení prosperity lidského života.²²⁶ Umírněně pozitivní schvalování vstupu do celosvětového systému vzájemných vztahů vychází z pozitivních i negativních zkušeností mnoha států.²²⁷ Papež dále konstatuje:

Ještě před několika lety se tvrdilo, že vývoj závisí na izolaci nejhudších zemí od světového trhu a na tom, že se budou spoléhat jen na své síly. Nejnovější zkušenosti však prokázaly, že země, které byly izolovány, trpěly stagnací a úpadkem; rozvíjely se naproti tomu ty země, kterým se podařilo zapojit do mezinárodních hospodářských vztahů.²²⁸

²²² Srov. CA 25.

²²³ Srov. tamtéž. 35.

²²⁴ Srov. CA 35.

²²⁵ Srov. CA 15.

²²⁶ Srov. CA 58.

²²⁷ Srov. MARIÁNSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 96-97.

²²⁸ CA 33.

Globalizace s sebou nese mimořádné možnosti pokroku v oblasti uspořádání, výkonu, šíření vědy, přesunu technologií, zlepšení životních podmínek a sblížení mezi národy. V rámci integrace se mnoho rozvojových zemí připojilo k mezinárodnímu hospodářskému systému a může reálně pomýšlet na zlepšení materiálního bohatství svých obyvatel.²²⁹ Papež ale také upozorňuje na to, že globalizace přináší rovněž negativní dopady jako vyloučení nejslabších a nejchudších lidí, kteří potřebují pomoc silnějších a jejich ponechání státu na milost.²³⁰

Z pohledu papeže je důležitou otázkou, jak ve světě, ubírajícím se cestou globalizace, přispět k formování touhy po zodpovědnosti za společné dobro. Co dělat, aby se globalizace hospodářství, technologií dokončovala v ovzduší solidarity a zároveň nevedla k marginalizaci těch, kteří jsou méně konkurenční?²³¹ Globalizace trhu, říká papež, musí být spojená se solidaritou. Solidarita postavená na spravedlnosti je cestou k uskutečnění harmonického rozvoje každého národa a celého lidství. Globalizace je ve svém základu dobrá a užitečná, ale není nezávislá na možných ohroženích. Globalizace bez solidarity bude vytvářet nový druh ekonomické nerovnováhy.²³² Proto jsou potřebné kontrolní mechanismy, aby globální vývoj, garantující úspěšnost hospodářství, neodporoval sociální solidaritě, neničil společenská pouta a demokratické svobody, ve zkratce řečeno etické závazky.²³³ Papež Jan Pavel II. upozorňuje, že je stále aktuální požadavek, aby této vzrůstající internacionalizaci hospodářství odpovídaly vhodné mezinárodní kontrolní a řídicí orgány, které by dokázaly orientovat hospodářství na obecné blaho. Toho, jak dále papež upozorňuje, není jednotlivý stát, byť by byl nejmocnější na světě, sám vlastními silami schopen. Aby se dosáhlo takového výsledku, musí zavládnout shoda jak mezi velkými zeměmi, tak v mezinárodních orgánech a zároveň musí být spravedlivě zastoupeny zájmy celé velké lidské rodiny.²³⁴

3.5.2.7 Kritika nedostatků tržního hospodářství

Vycházejíce z personalistického, integrálního pojetí člověka, Jan Pavel II. upozorňuje na mnoho mylných předpokladů a jevů spojených s volným trhem.²³⁵ Hospodářská svoboda – tvrdí papež – je pouze jedním prvkem svobody. Dále vysvětluje, že pokud se tato svoboda prohlásí za samostatnou, neboli se bude pohlížet na člověka jen jako na výrobce, respektive

²²⁹ Srov. MARIANŃSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 97.

²³⁰ Srov. CA 58.

²³¹ Srov. MARIANŃSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 98.

²³² Srov. tamtéž. s. 98.

²³³ Srov. MARIANŃSKI, J., *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*, s. 98.

²³⁴ Srov. CA 58.

²³⁵ Srov. BIESAGA, T., *Nauka Kościoła wobec wolnego rynku*. In: *Chrześcijanin wobec zagadnień społecznych*, s. 57.

spotřebitele zboží, a ne jako na hodnotný subjekt, který vyrábí a konzumuje proto, aby vedl důstojný život, nutně ztrácí tato svoboda svůj nezbytný vztah k člověku, a důsledkem toho bude odcizení a utlačení.²³⁶ Čistě hédonistický pohled činí z člověka předmět a redukuje ho na pouhé zboží.

Podle papeže je nutné vymezit se vůči dvěma špatným tendencím moderního kapitalismu: ekonomismu i konzumismu. Ekonomismus vyrůstá z materialistických, deterministických teorií světa. Jsou tam skryté předpoklady, že trh je determinován mechanismem, který sám ze sebe vyrábí zisk pro zisk. Eliminuje slabé jednotky a silným dovoluje se vyvíjet. Taková perspektiva překresluje osobní přirozenost člověka a také etický, právní, kulturní i náboženský rozměr společenského života. Redukuje bohatý lidský život k utilitárním hodnotám. Člověk už není podnětem ale předmětem determinovaných bezosobních procesů.²³⁷ Jak konstatuje papež:

Účelem podniku není jen vytvářet zisk, ale i uskutečňovat společenství lidí, kteří se různými způsoby snaží uspokojovat své základní potřeby a zároveň tvoří zvláštní skupinu sloužící cele společnosti. Zisk je regulátorem podniku, ne však jediným. Pojí se k němu i jiné morální a lidské faktory, které jsou z dlouhodobého hlediska pro život podniku přinejmenším stejně důležité.²³⁸

Ekonomický systém musí být vložen v určitý eticko-kulturní systém, protože jen tento způsob může sloužit rozvoji člověka i společenství.²³⁹ Papež upozorňuje na to, že čistý liberální kapitalismus vede k absolutizaci ekonomiky tak, že se stává výroba a spotřeba zboží nakonec jakýmsi centrem celého společenského života a v očích společnosti jedinou přitahující hodnotou, která také není podřízená žádné jiné hodnotě. Nemůžeme proto hledat příčinu pouze v konstrukci hospodářského systému, nýbrž ve skutečnosti, že celý sociálně-ekonomicko-kulturní systém, který zanedbává jak mravní, tak náboženské dimenze člověka, selhal a nyní je omezen pouze na produkci zboží a služeb.²⁴⁰ Oslabení citlivosti na Boha i člověka vede nevyhnutelně k praktickému materialismu, který podporuje individualismus a hédonismus. Jediným cílem, který se bere v potaz, je vlastní materiální blahobyť. Takzvaná „kvalita života“ je nejčastěji interpretována v kategoriích ekonomického výkonu,

²³⁶ Srov. CA 39.

²³⁷ Srov. BIESAGA, T., *Nauka Kościola wobec wolnego rynku*, s. 57.

²³⁸ CA 35.

²³⁹ Srov. BIESAGA, T., *Nauka Kościola wobec wolnego rynku*, s. 57.

²⁴⁰ Srov. CA 39.

neuspořádaného konzumismu, jako atrakce z fyzického života. Zapomíná se na existenci hlubších duchovních i náboženských rozměrů.²⁴¹

3.6 Kapitalismus nebo tzv. „třetí cesta“?

V *Sollicitudo rei socialis* papež Jan Pavel II. důrazně prohlásil, že sociální učení církve je „nezávislou kategorií“ a není žádnou třetí cestou mezi liberálním kapitalismem a marxistickým kolektivismem.²⁴² Pokud ale pojmem „třetí cesta“ nerozumíme touhu vybudovat nějaký třetí uzavřený systém, ale názor, že existuje četnost politických a ekonomických řešení, které berou v potaz konkrétní historické situace, že ani systém centrálního plánování postavený na společném vlastnictví, ani „čistý“ tržní systém nesplňuje univerzální podmínky realizace blahobytu a komplexního rozvoje člověka, ale zároveň jak v socialismu, tak v liberalismu je možné vidět slušné zásady – interpretování koncepce sociálního učení církve v kategorii „třetí cesty“ může mít své opodstatnění.²⁴³ Zdá se, že *Centesimus annus* takovou interpretaci poskytuje. Jan Pavel II., kritizující systém absolutní dominance kapitálu i vlastnictví nad subjektivitou a svobodou práce, tvrdí:

Pro boj proti takovému systému se jako alternativní model nehodí socialistický systém, který ve skutečnosti není ničím jiným, než státním kapitalismem. Alternativou by mohlo být společenské zřízení svobodné práce, podnikání a účasti, které se naprosto nestaví proti trhu, nýbrž požaduje, aby byl přiměřeně usměrňován státem tak, aby bylo zaručeno uspokojování základních potřeb celé společnosti.²⁴⁴

V tom samém místě ale píše, že je „*Neudržitelné tvrzení, že po porážce takzvaného reálného socialismu‘ zbývá jako jediný hospodářský model kapitalismus.*“²⁴⁵ Naproti tomu na opětovně postavenou otázku: zda úpadek socialismu znamená vítězství kapitalismu a zda by země, které transformují své ekonomické systémy, měly směřovat ke kapitalismu, odpovídá s jistými vyhradami kladně. V *Centesimus annus* čteme, že pokud za kapitalismus označíme hospodářský systém, v němž se uznává základní a kladná úloha podniku, trhu, soukromého vlastnictví, a z toho plynoucí odpovědnost za výrobní prostředky a také, a možná především, úloha svobodných tvůrčích sil každého člověka v oblasti hospodářství, bude spravedlivějším řádem.

²⁴¹ Srov. JAN PAVEL II., *Evangelium vitae – O životě, který je nedotknutelné dobro z 25. března 1995*. Praha, Zvon, české katolické nakladatelství 1995. č. 23.

²⁴² Srov. SRS 41.

²⁴³ Srov. GODŁÓG-LEŃGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 38-39.

²⁴⁴ CA 35.

²⁴⁵ Srov. CA 35.

Spíše by bylo vhodnější hovořit o jakémisi podnikatelském hospodářství nebo tržním hospodářství nebo prostě o svobodném hospodářství.²⁴⁶ Pokud však pod pojmem kapitalismus budeme chápat systém, v němž není hospodářská svoboda každého člověka vázaná pevným právním řádem, který ji dává do služeb plné lidské svobody a také který ji považuje za jakousi zvláštní dimenzi této svobody jak s jejím etickým, tak s náboženským těžištěm, pak odpověď, říká papež, musí být rozhodně záporná.²⁴⁷

Ve skutečnosti je spor, zda je papež zastáncem kapitalismu nebo příznivcem tzv. „*třetí cesty*“, sporem sémantickým. Přemýšlení v kategorii návrhů systémů klade otázku o vztahu ke dvěma modelovým systémům: socialismu postavenému na společném vlastnictví a centrálním plánování, a kapitalismu postavenému na soukromém vlastnictví a volném trhu. Realita je mnohem bohatší a nevzdává se tak jednoznačné klasifikace. Zároveň není potřeba, ani možnosti volit mezi ryzím socialismem a ryzím kapitalismem. Když sociální učení církve formuluje principy, které se týkají ekonomických systémů, vždycky se distancuje vůči ideologii krajně „*modelových systémů*“. V tom smyslu zůstává církev v oblasti výběru ve „*třech řešeních*“.²⁴⁸

Trh, který dovoluje lidem činit zároveň dobro i zlo, který s sebou nese nebezpečí materialismu a konzumismu, který je spíše orientován k materiálním cílům a krátkodobým výhodám a ne k transcendentním cílům – samozřejmě nemůže získat papežovu úplnou akceptaci. Ale zde, ve světle *Centesimus annus*, nacházíme správný názor: „*Trh sám v sobě je zbaven jakékoli morálky; odrazí jen morální a nemorální chování těch, kteří v něm působí.*“²⁴⁹ Papež podtrhuje, že fungování a efekty tržní formy hospodaření jsou podmíněny politickou a kulturně-etickou sférou, ale na druhou stranu ekonomický systém působí na sféru politickou i morální. Jan Pavel II. přiznal, že volný trh může rozhodně lépe sloužit k realizaci křesťanských hodnot, než centrálně řízený systém. Neznamená to ale, že existuje vztah mezi tržní ekonomikou a křesťanstvím, jako opodstatněné se zdá tvrzení, že volný trh i centrálně řízený systém nemůžou být ve světle učení církve uznané za formy, které jsou morálně neutrální.²⁵⁰

Přijetím trhu i významu svobodné hospodářské iniciativy v *Centesimus annus* se Jan Pavel II. přiblížil ke kapitalismu a též odmítl socialismus v takové míře, v jaké není možné jej

²⁴⁶ Srov. CA 42.

²⁴⁷ Srov. CA 42.

²⁴⁸ Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 40.

²⁴⁹ NEAUHAUS R. J., *Biznes i Ewangelia. Wyzwanie dla chrześcijanina-kapitalisty*, Poznań 1993. s. 78.

²⁵⁰ Srov. GODŁÓG-ŁĘGIEDŹ, J., *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II.* s. 40.

sloučit se soukromým vlastnictvím a svobodným podnikáním. Stejně tak kapitalistická forma hospodaření nenachází akceptaci církve, pokud není realizovaná v systému eticko-kulturním, který respektuje důstojnost člověka i transcendentní cíle. Oba systémy si zaslouží stejné hodnocení takovou měrou, jakou vedou k materialismu, ekonomismu nebo konzumismu.

3.7 Rekapitulace učení papeže Jana Pavla II. v encyklice *Centesimus annus*

Encyklika *Centesimus annus* papeže Jana Pavla II. napsaná u příležitosti stého výročí encykliky *Rerum novarum* papeže Lva XIII., je v jisté míře její verifikací. *Centesimus annus* kritizující socialistický řád, definuje správný kapitalismus jako hospodářský systém, v němž se uznává základní a kladná úloha každého podniku, trhu, soukromého vlastnictví a z nich všech plynoucí odpovědnosti za výrobní prostředky a také úloha svobodných tvůrčích, sil každého člověka v oblasti hospodářství.²⁵¹ Tato slova zdůrazňují univerzálnost, jakou s sebou nese soukromé vlastnictví, na něm je postaven kapitalismus. Když Svatý otec pozitivně mluví o volném trhu, neznamená to, že jej nekriticky přijímá, ale že akceptuje takový model, který je schopen podnítit hospodářský a duchovní růst člověka. Ekonomika volného trhu dovoluje maximální využití výrobní kapacity, čímž nastává materiální rozvoj společenství. Uskutečňuje se to díky využití osobních možností člověka, který, ač pracuje pro sebe, angažuje své maximální úsilí. Tržní hospodářství je nasměrováno na potřeby jednotlivých lidí a zároveň uplatňuje zásadu individuální svobody, čímž přispívá ke konkurenceschopnosti. Přes mechanismus nabídky a poptávky je schopen sjednotit různé pozice jako žádný jiný systém ekonomiky volného trhu.

Pozorná četba *Centesimus annus* nám naznačuje, že církev se příznivě dívá na ekonomiku volného trhu, neznamená to však, že se s ní plně ztotožňuje. Papež ve svém zamyšlení nad kapitalismem potvrzuje pozitivní roli ekonomické aktivity, která je charakteristická svobodou volby, ale zároveň poukazuje na nutnost podřízení spontánních mechanismů volného trhu morálním a racionálním zásadám. Mechanismy samy o sobě jsou slepé, impulsivní, proto musí být zodpovědně řízeny.

Encyklika *Centesimus annus* neoslavuje kapitalismus. Pravdivě poukazuje, že existují rozličné lidské potřeby, které nemají přístup k trhu a které by měly být rovněž splněny. „*Před logikou směny stejných hodnot a forem spravedlnosti, jimiž se tato směna řídí, existuje něco, co člověku přísluší jako člověku, neboli na základě jeho jedinečné důstojnosti.*”²⁵² Svoboda

²⁵¹ Srov. CA 42.

²⁵² CA 34.

trhu nemůže být absolutní. Tržní mechanismy ponechané samy sobě napospas můžou vést, jak k dobrým, tak ke špatným výsledkům. Církev uznává tržní síly, pokud jsou regulované ve jménu společného dobra, protože jen tehdy můžou být dostačujícím mechanismem pro přizpůsobení dostupných zdrojů potřebám rozvíjející se společnosti. Papež Jan Pavel II. nepatřil k protivníkům volného trhu, ale stejně tak nepatřil k těm, kteří hlásali jeho přehnané chvály, protože v něm viděl garanta kultury neomezeného rozvoje a neomezené konzumace. Zvláště se stavěl proti ekonomické vizi světa a mýtu neomezeného vývoje, v jehož jménu je obětována příroda a její zásoby. Pravidla trhu samy o sobě nevytvářejí sociální řád, naopak mají tendenci ke zvětšování disproporcí a ničení přírodních zásob. Papež je příznivcem vize „*hospodářství sociálně zodpovědného*“, které si je vědomé užitečnosti nástroje volného trhu, ale nepřehání jeho roli. Poukazuje na etický odkaz vlastnictví, podnikání, trhu a zároveň neurčuje konkrétní způsob realizace. Uznává hospodářství postavené na principu soukromého vlastnictví, ale také hospodářství, které reflektuje sociální závazky, hospodářství postavené na svobodném podnikání a volném trhu. V encyklice papež zdůrazňuje, že systém volného trhu vyžaduje neustálou humanizaci, tak aby sloužil posílení společenského života. Encyklika poukazuje také na to, že člověk je cestou církve a právě jemu jsou adresovaná poselství papeže Jana Pavla II. plné naděje, oznamující možnost obnovy lidstva na prahu nové éry.

Encyklika *Centesimus annus* je dialogem s učením papeže Lva XIII., potvrzením a zároveň rozvinutím jeho hodnocení hospodářsko-sociálních systémů, a konkretizováním formulací a varování. Je také odpovědí církve na nejvíce aktuální politické události, tj. kolaps systému reálného socialismu v roce 1989. O sto let dříve církev vysvětlovala a varovala – v roce 1991 potvrdila dřívější varování, ještě jednou ukázala prameny lidského neštěstí, připomněla pravdu o lidské přirozenosti v zájmu toho, aby se neštěstí už neopakovala.

Centesimus annus je nepochybně jednou z nejdůležitějších výpovědí magisteria na téma ekonomického života člověka. V něm obsažená vize spravedlivého sociálního řádu je postavená na již formulovaném principu subjektivity a účelovosti člověka ve společenském životě, pocházející z *Gaudium et spes*. Význam encykliky, jako prvního dokumentu církve, který tak jasně potvrzuje důležitost i užitečnost základních kategorií tržní ekonomiky (hospodářská svoboda, podnikání, trh, zisk), je veliký. Dokument by se měl stát základem věčné diskuze mezi současnou ekonomikou a sociální naukou církve.

Závěr

Dnes velmi rozšířený lidový pohled na teologii říká, že se zabývá pouze duchovními záležitostmi, zatímco, pozemské záležitosti mají sekulární charakter. Často to v praxi znamená, že se eliminuje křesťanský obraz člověka, jeho důstojnost z materiálního světa a potlačuje jej do sféry mysli a názoru. Proti tomu se staví církev, která na každém poli hájí důstojnost lidské osoby.

Pozemská realita má vlastní autonomii. Mají ji zvláště lidé, když do nich Bůh vložil svou důvěru a připravil je k samostatné existenci na zemi. Udělal první krok a od lidí očekává spolupráci a pokračování ve stvořitelském díle. Vyplývá to z toho, že Bůh, který stvořil člověka, svěřil mu celý svět. Stvořil pro člověka oblast tvůrčí svobody, ze které lidé mohou čerpat. V první kapitole této diplomové práce jsme poukázali na to, že Písmo svaté nám ani ve Starém, ani v Novém zákoně nenabízí konkrétní hospodářský systém, který by mohl být pro člověka nejlepší. Nicméně dává nám nápovědy a pravidla, podle kterých bychom se měli řídit v ekonomické oblasti. Mají charakter morální a právní. Zvlášť veliký vyznám má tady uznání lidské svobody a soukromého vlastnictví, které je dokonce chráněno jedním z deseti Božích přikázání. Vzhledem k tomu, že se Bible ke konkrétním případům často vyjadřuje obrazným jazykem, není v ní všeobecně exponován pojem vlastnictví. Bible prostě zná věci, které někomu patří. Její texty předpokládají existenci soukromého vlastnictví. Nejdůležitějším potvrzením práva na soukromé vlastnictví je samozřejmě přikázání „*Nepokradeš.*“ (Srov. Ex 20,15) V kontextu dekalogu se právo na vlastnictví ukazuje, jako jedno z hlavních lidských práv. Vlastnictví na stránkách Bible má dvě úrovně. Absolutním vlastníkem všeho je Bůh, člověk je pouze správcem jemu svěřených věcí. Ekonomické téma je doplněno ve Starém zákoně tzv. sociálně-ekonomickými ustanoveními, o kterých můžeme říct, že mají hlavně funkci sociální regulace. Brání zbohatnutí jedné skupiny na úkor jiné a podporují existenci tzv. střední třídy.

Abychom toto téma vyčerpali důkladněji, zkonfrontovali jsme Starý zákon s Novým zákonem. Zde jsme jednoznačně došli k závěru, že existuje kontinuita ve vnímání lidského práva na soukromé vlastnictví. Jazyk Nové smlouvy je ovšem jiný a je zapotřebí se dopátrat hlubšího smyslu a významu slov zvláště v Ježíšových podobenstvích. Důraz není položen bezprostředně na bohatství a majetek ale na vztah člověka k těmto pozemským dobrům. Vztah člověka k majetku by měl vždy brát v potaz opravdové dobro tj. dobro spasení. Základním poselstvím Ježíšova učení byla snaha o osvobození člověka z otrockého lpění

na pozemských statcích, které mu bránilo vidět skutečný cíl jeho pozemského putování. V podobném tónu se vyjadřují Skutky apoštolské, Pavlovy listy a církevní učitelé kromě Origéna, který razantně upozorňoval na veliké pokušení zneužívat majetku. Kritizuje hlavně touhu po hromadění bohatství na úkor chudých.

Problematika vzniku a vývoje nejdůležitějších hospodářských systémů je obsahem druhé kapitoly. Nejdéle vládnoucí feudalismus jsme krátce podrobili historickému zkoumání. V podobném duchu jsme přistoupili k marxistickému socialismu s tím, že jsme se krátce zastavili nad jeho nedokonalostmi, které způsobily jeho úpadek. K těm především patří potlačení lidské svobody a tvořivosti, dvou základních složek ekonomického potenciálu člověka. Bez pochyby podstatnou chybou tohoto systému se ukázala také likvidace soukromého vlastnictví a jeho převedení do rukou státu, což způsobilo destruktivní koncentraci moci ohrožující lidská práva.

Abychom se v této práci vyhnuli čistě ekonomickému jazyku a vyjadřování, přistoupili jsme k dalšímu ekonomickému systému, kterým byl kapitalismus, odlišným způsobem. Snažili jsme se prozkoumat vliv náboženství na jeho vznik a následný vývoj. Tento proces jsme realizovali pomocí vybraných sociologů a ekonomů: Webera, Sombarta a Novaka. Jejich teorie, i když každá z nich je odlišná, nám ukazují celou paletu nových možných pohledů na problém kapitalismu a lidské podnikavosti.

Jak už jsme dříve podotkli, cílem této práce bylo přiblížit učení papeže Jana Pavla II. ohledně ekonomického liberalismu. Tento problém jsme zkoumali na základě deváté encykliky, kterou tento papež vydal, tj. *Centesimus annus*. Encyklika Jana Pavla II. napsaná sto let po *Rerum novarum* je v jistém smyslu její verifikací po letech. V době polského papeže bylo už možné určit, jakým směrem šla evoluce kapitalistického myšlení. Veškeré socialistické směry, tak teoretické úvahy přivedly v mnoha státech do reálného života socialismus. Socialistické vize Karla Marxe v praxi byly nazvány reálným socialismem. I když *Centesimus annus* neglorifikuje kapitalismus, tak upozorňuje, že pokud pod tímto pojmem budeme rozumět „*hospodářský systém, který uznává základní kladnou úlohu podniku, trhu, soukromého vlastnictví a z něho plynoucí odpovědnosti za výrobní prostředky a úlohu svobodných tvůrčích sil člověka v oblasti hospodářství*“²⁵³, bude spravedlivějším řádem.

²⁵³ CA 42.

Ve svém díle papež podtrhuje, že systém tržní ekonomiky vyžaduje neustálou humanizaci proto, aby mohl sloužit posilnění společenského života. Právě svobodný a tvůrčí člověk má být centrem každého ekonomického systému. Důstojnost lidské osoby nesmí být nikdy zastíněna čistě ekonomickými zájmy. Systémy, které padly, ukázaly, jak falešná ideologie může ranit a degenerovat člověka.

Tento papežský dokument je dialogem se sociálně-ekonomickým myšlením papeže Lva XIII. Je potvrzením a zároveň rozvinutím jeho hodnocení hospodářsko-sociálních systémů. Je také odpovědí církve na nejvíce aktuální politické události, tj. kolaps systému reálného socialismu v roce 1989. Před lety církve vysvětlovala a varovala – v roce 1991 potvrdila dřívější diagnózu, opět poukázala na prameny neštěstí a zároveň připomněla pravdu, že centrem veškeré ekonomické aktivity má být svoboda a důstojnost každého člověka.

O *Centesimus annus* bychom mohli říct, že je základní učebnicí ekonomie očima křesťana. Papež Jan Pavel II. napsal dílo, které věcně zkoumá ekonomickou oblast, nevnučuje se, ale zároveň vybízí k přemyšlení. Troufám si říct, že papež tímto dokumentem prolomil ekonomické tabu v křesťanství a proto je toto dílo doporučeníhodné každému, kdo se zabývá touto problematikou.

Anotace

Příjmení a jméno: ŽUREK, Tomasz

Instituce: Katedra systematické teologie CMTF UP v Olomouci

Název diplomové práce: *Hodnocení ekonomického liberalismu v encyklice Centesimus annus Jana Pavla II.*

Vedoucí: Mgr. Jan Czudek, Th.D.

Počet stran: 76

Počet titulů bibliografie: 75

Klíčová slova: katolická teologie

 Centesimus annus

 sociální nauka církve

 Jan Pavel II.

 ekonomie v Písmu svatém

 hospodářský systém

 liberalismus

Diplomová práce nabízí základní přehled o učení papeže Jana Pavla II. na téma ekonomického liberalismu v encyklice *Centesimus annus*. Práce se věnuje také tématu bohatství a ekonomie v Písmu svatém. Dále zde můžeme nalézt stručný historický popis vzniku a vývoje nejdůležitějších ekonomických systémů, jakými jsou feudalismus, kapitalismus a marxistický socialismus.

Summary

ŻUREK, Tomasz. *The Estimation of economical liberalism in Encyclical Centesimus annus by JP II*

A diploma thesis

The diploma thesis presents the basic overview of John Paul II education about economical liberalism in the Centesimus annus encyclic. This thesis deals also with developed issue of wealth and economy in Holy bible. Also describes the circumstances of the origin and development of main economic systems in the mankind history such as feudalism, Marxist socialism and capitalism.

Seznam zkratk

CA Centessimus annus

LE Laborem exercens

SRS Sollicitudo rei socialis

RH Redemptor Hominis

Biblické knihy jsou citovány podle zkratk užívaných v ekumenickém překladu.

Bibliografie

Prameny:

ČESKÁ BIBLICKÁ SPOLEČNOST. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Český ekumenický překlad (včetně Deuterokanonických knih) 2.vyd. Praha: 1991. ISBN 80-7113-009-5.

II Vatikánský koncil. *Dokumenty II Vatikánského koncilu*, 2. vyd., Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2002. ISBN 80-7192-467-9.

JAN PAVEL II. *Centesiumus annus* z 1. května 1991. – k stému výročí encykliky *Rerum novarum*, Praha: Zvon 1991. ISBN 80-7113-050-8.

JAN PAVEL II. *Redemptor hominis* ze 4. března 1979. Praha: Zvon 1996. ISBN 80-7113-178-4.

JAN PAVEL II. *Laborem exercens* ze 14. září 1981. Praha: Zvon 1991. ISBN 80-7113-007-9.

JAN PAVEL II. *Sollicitudo Rei Socialis – o starosti církve o sociální otázky* z 30. prosince 1987. Praha: Zvon 1996. ISBN 80-7113-154-7.

JAN PAVEL II. *Evangelium vitae* z 25. března 1995. Praha: Zvon 1995. ISBN 80-7113-139-3.

JAN PAVEL II. *Familiaris Consortio, Apoštolka adhortace o ukolech křesťanské rodiny v dnešním světě* z 22. listopadu 1981. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství 1992. ISBN 80-7113-067-2.

L' Osservatore Romano 19. polské vydání. (1998), nr 5-6.

L' Osservatore Romano 17. polské vydání. (1996), nr 7-8.

RADWAN, Marian. *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, Lublin: Fundacja Jana Pawła II. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej 1987. ISBN 83-2280-081-9.

Monografie:

- BERGER, Peter. *Rewolucja kapitalistyczna. Pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1995. ISBN 83-85505-35-0.
- BIESAGA, Tadeusz. *Chrześcijanin wobec zagadnień społecznych*, Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej 2002. ISBN 83-8897-104-2.
- BORSE, Udo. *Malý Stuttgartský komentář, První a druhý list Timotejovi, list Titovi*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2001. ISBN 80-7192-431-8.
- BOSOWSKI, Andrzej. *Miłość jest z Boga – wokół zagadnień biblijno-moralnych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1997. ISBN 83-7072-083-8.
- CUDA, Jerzy. *Kościół między kapitalizmem i socjalizmem*, Katowice: Wydawnictwo Księgarnia Św. Jacka 1991. ISBN 83-7030-064-2.
- DEBORGÉ, Pierre. *Peníze v Bibli*, Kostelní Vydří: Karmelitánské Nakladatelství 2001. ISBN 80-7192-554-3.
- FLAWIUSZ, Józef. *Wojna żydowska*, 2. vyd. Warszawa: Oficyna Wydawnicza "Rytm" 1992. ISBN 83-85249-09-5.
- GADECKI, Stanisław. *Społeczny wymiar orędzia biblijnego*, pr. kol., Gniezno-Bydgoszcz: Gaudentinum 1994. ISBN 83-8565-416-X.
- GOFF, Jacques. *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu*, Gdańsk: Maramut 1995. ISBN 83-85893-15-6.
- HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: C.H. Beck 2005. ISBN 80-7179-380-9.
- HÖFFNER, Joseph. *Hospodářský řád a hospodářská etika – směrnice katolického sociálního učení*, Brno: CDK 1995. ISBN 80-85959-05-4.
- HÖFFNER, Joseph. *Křesťanská nauka o společnosti*, Trnava: Dobrá kniha 2007. ISBN 978-80-7141-567-1.
- JAN ZLATOÚSTÝ, sv. *Homilia na 1. list Kor., promluva*. Strojopisné vyd. překladu uložené v Knihovně Arcibiskupského kněžského semináře v Olomouci.

- KIETLIŃSKI, Krzysztof. *Etyka w biznesie i zarządzaniu*, Kraków: Oficyna Ekonomiczna 2005. ISBN 83-89355-58-2.
- MÁNEK, Jindřich. *Ježíšova podobenství*, Blahoslav: Praha 1972.
- MAYER, Bernhard. *List Filipanům; List Filemonovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. Malý stuttgartský komentář. Nový zákon; 11. ISBN 80-7192-440-7.
- MATEJSKI, Piotr. *Liberalizm i socjalizm w świetle społecznego nauczania Kościoła*, Kraków: WFTJ 1996. ISBN 83-9065-685-X.
- MILL, John Stuart. *Zasady ekonomii politycznej*, t. I, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1965.
- MINUS, Paul. *Etyka w biznesie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1995. ISBN 83-0111-893-8.
- MOLITOR, Bruno. *Etika hospodárství*, Praha: Česká Křesťanská Akademie, 1998. ISBN 80-85795-29-9.
- MRAZEK, Jiří. *O kozlech, ovcích a lidech - Ježíšova podobenství podle Matoušova evangelia*, Třebenice: Mlýn 1997. ISBN 80-901589-9-4.
- MROCKOWSKI, Paweł. *Moralność kapitalizmu*, Lublin: Instytut Liberalno-Konserwatywny 1998. ISBN 83-9022-826-2.
- MÜLLER, Paul-Gerhard. *Evangelium sv. Lukáše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. České katolické biblické dílo; sv. 6. Malý stuttgartský komentář. Nový zákon; 3. ISBN 80-7192-261-7.
- NEAUHAUS, Richard John. *Biznes i Ewangelia. Wyzwanie dla chrześcijanina-kapitalisty*, Poznań: W drodze 1993. ISBN 83-7033-1548.
- NOVAK, Michael. *Chrześcijaństwo, demokracja, kapitalizm*, Poznań: W drodze 1993. ISBN 83-7033-194-7.
- NOVAK, Michael. *Duch demokratycznego kapitalizmu*, Poznań: W drodze 2001. ISBN 83-7033-357-5.
- Novak, Michael. *Filosofie svobody*, Praha: Nakladatelství Vyšehrad 1998. ISBN 80-7021-264-0.

- NOVAK, Michael. *Katolické sociální myšlení a liberální instituce*, Praha:Česká Křesťanská Akademie 1999. ISBN 80-85795-34-5.
- NOVAK, Michael. *Liberalizm sprzymierzeniec czy wróg kościoła*, Poznań: W drodze 1993. ISBN 83-7033-146-7.
- NOVAK, Michael. *The Catholic Ethic and the spirit of capitalism*, New York:Simon & Schuster 1993. ISBN 0-671-43154-4.
- NOVAK, Michael. *Wolne osoby a dobro wspólne*, Warszawa: Znak 1998. ISBN 83-7006-756-5.
- ORTKEMPER, Franz-Josef. *Malý Stuttgartský Komentář, Nový zákon 7, První list Korint'anům*, Kostelní Vydří: Karmelitanské Nakladatelství 1999. ISBN 80-7192-385-0.
- ORYGENES. *Komentarz do Ewangeli według Mateusza*, Warszawa: Wydawnictwo WAM 1998. ISBN 83-7097-510-0.
- PESCHKE, Karl-Heinz. *Hospodářství z křesťanského pohledu*, Praha: ČKA 1996. ISBN 80-85795-25-6.
- PILIKOWSKI, Jerzy. *Wiedza obywatelska – podstawowe wiadomości o państwie, społeczeństwie i polityce*, Kraków: Zamiast korepetycji 1993. ISBN 83-85434-11-9.
- RAUSCHER, Anton. *Własność prywatna w służbie człowieka pracującego*, Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Akademi Teologi Katolickiej 1992. ISBN 83-8573-715-4.
- RODZIŃSKI, Adam. *Sprawiedliwość chrześcijańska wobec problemu nierówności majątkowych w II i III wieku*. Lublin: TN KUL 1961.
- SEDLÁČEK, Tomáš. *Ekonomie dobra a zla*, Praha: 65. pole 2009. ISBN 978-80-903944-3-8.
- SKOBLÍK, Jiří. *Poznámky ke křesťanské etice*, Praha: Katolická Teologická Fakulta University Karlovy 1994.
- SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství narodů*, Praha: Liberární institut 2001. ISBN 80-86389-15-4.
- SOMBART, Werner. *Žydzi i życie gospodarcze*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Państwowej Akademii Nauk 2010. ISBN 978-83-7683-011-7.

- SPIEKER, Manfred. *Katolická sociální nauka a sociální tržní hospodářství*. Vyd. 1. Praha: Česká křesťanská akademie 1996. ISBN 80-85795-24-8.
- STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Výklady ke Starému zákonu; knihy naučné*, Praha: Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 1998. ISBN 80-7192-240-4.
- VYKOPAL, Adolf. *Přebytečný majetek: podle sv. Tomáše a encykliky Quadragesimo anno*. V Brně: A. Vykopal 1938.
- WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*, 1. čes. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0611-5.
- ZWOLINSKI, Andrzej. *Etyka bogacenia*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2002. ISBN 83-7097-890-8.
- WEBER, Max. *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin: Test 1994. ISBN 83-7038-144-8.
- WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*, 1. čes. vyd. Praha: Mladá fronta 1997. ISBN 80-204-0611-5.
- WOJCIECHOWSKI, Michał. *Moralna wyższość wolnej gospodarki: etyka chrześcijańska a ekonomia*, Warszawa: Wydawnictwo Prohibita 2008. ISBN 9788361344001.
- WOJTYŁA, Karol. *Osoba i czyn*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1985. ISBN 83-0000-899-3.
- ZIĘBA, Maciej. *Papieże i kapitalizm. Od Rerum novarum po Centesimus annus*, Kraków: Znak 1998. ISBN 83-7006-767-0.

Sborníky

- GIESEN, Harald. *Communio, Miedzynarodowy Przegląd Teologiczny Dwumiesięcznik*, Rok XIX, Styczeń-Luty, Nr 109.
- GODŁÓG-LĘGIEDŹ, Jolanta. *Gospodarka rynkowa w interpretacji Jana Pawła II*. In: ETHOS rok 8., 1995. nr 4. (32).

- ILUK, Jan. *Kościół antyczny wobec pieniądza i kapitału. Od Nowego Testamentu do pism Ojców Kościoła*. In: *Pieniądz w literaturze i teatrze*, Gdańsk: Pracownia Impuls 2000. ISBN 83-9135-510-1.
- KAMPKA, Franciszek. *Etyczny wymiar własności prywatnej*. In: *ETHOS Praca i płaca*, rok 8., 1995. nr 4.
- KAWECKI, Wojciech. *Z jakim ładem społeczno-gospodarczym w trzecie tysiąclecie*. In: *Spoleczeństwo: STUDIA, PRÁCE BADAWCZE, DOKUMENTY Z ZAKRESU NAUKI SPOŁECZNEJ KOŚCIOŁA*, Rok XI. nr 5.
- KOL. AUTORŮ., *Malý encyklopedický slovník A-Ž*, Praha: ACADEMIA, nakladatelství československé akademie věd 1972.
- MARIAŃSKI, Janusz. *Moralne wymiary wolnego rynku w świetle społecznego nauczania Kościoła*. In: *Atheneum kapłańskie*, zeszyt 1. (545), styczeń-luty 2000.
- Ossowski, Jerzy. *Niebo dla bogaczy*. In: *Pieniądz w literaturze i teatrze*, Gdańsk: Pracownia Impuls 2000. ISBN 83-9135-510-1.
- RESTREPO, Bernal. *Odczytując Centesimus annus w nowym tysiącleciu*. In: *Spoleczeństwo – studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła*, Rok X(2001) nr 3.
- RODZIŃSKI, Adam. *Własność w pierwszej gminie chrześcijańskiej*, Roczniki Filozoficzne, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski 1959. nr 2.
- WOJCIECHOWSKI, Michał. *Gospodarowanie i przedsiębiorczość w świetle Biblii*, Olsztyn: Forum Teologiczne XI., 2010.
- WOJCIECHOWSKI, Michał. *Własność prywatna w Biblii* In: *Księga pamiątkowa dla księdza profesora Tomasza Jelonka w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa: Stowarzyszenie Biblistów Polskich 2007.
- ZWOLIŃSKI, Andrzej. *Nauka Biblii o własności*, Wydawnictwo naukowe Polonia sacra Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.